

ABSTRAKT: Fundacja klasztoru benedyktynek od Adoracji Najświętszego Sakramentu w Palazzo Zuccari w Rzymie stała się jednym z najważniejszych gestów wotywnych królowej Marii Kazimieri. Pracę rozpoczyna omówienie religijności królowej, ze szczególnym uwzględnieniem kultu Najświętszego Sakramentu. Sfera ta stanowiła dotąd słabo poruszony element biografii małżonki Jana III. Pobożność królowej – zarówno ta autentyczna, jak i manifestowana na potrzeby tworzenia wizerunku, stała u podstaw fundacji klasztoru sakramentek w Warszawie i Rzymie. W celu sprowadzenia zakonnic z Francji do Polski królowa podjęła starania u papieża Klemensa XI, członków rodziny Albanich oraz kardynałów w czasie swojego pobytu w Wiecznym Mieście. W pracy zaprezentowane zostały działania wokół fundacji klasztoru, jego organizacji w murach Palazzo Zuccari i zabezpieczenia materialnego. Odniesiono się także do wątku niespodziewanej decyzji o rozwiązaniu wspólnoty w 1708 roku.

SŁOWA KLUCZOWE: królowa Maria Kazimiera, benedyktyнки sakramentki, klasztor, Rzym, adoracja

FUNDACJA KLASZTORU BENEDYKTYNEK SAKRAMENTEK W PALAZZO ZUCCARI W RZYMIE W KONTEKŚCIE RELIGIJNOŚCI KRÓLOWEJ MARII KAZIMIERY D'ARQUIEN SOBIESKIEJ

DOI: 10.5604/01.3001.0054.8386

Jarosław Pietrzak

*Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie*

ABSTRACT: The foundation of the monastery of Benedictine Nuns of Perpetual Adoration of the Blessed Sacrament in Palazzo Zuccari in Rome became one of Queen Marie Casimire's most important votive gestures. The present essay opens with a discussion of the queen's religiosity, with a particular focus on her devotion to the Blessed Sacrament. This sphere has hitherto been a poorly addressed element of the biography of John III's wife. The queen's piety – both the genuine one and the one manifested for the purpose of image-making – was at the heart of the foundation of the monasteries of Benedictine Nuns of Perpetual Adoration of the Blessed Sacrament in Warsaw and Rome. In order to bring nuns from France to Poland, during her stay in the Eternal City the queen interceded with Pope Clement XI, members of the Albani family and some cardinals. The essay presents the activities around the foundation of the monastery, its organisation within the walls of Palazzo Zuccari, and its material security. Reference is also made to the issue of the unexpected decision to dissolve the order in 1708.

KEYWORDS: Queen Marie Casimire, Benedictine Nuns of Perpetual Adoration of the Blessed Sacrament, monastery, Rome, adoration

Studia Wilanowskie
t. XXX, 2023, s. 323–396
Rocznik, E-ISSN: 2720-0116

Zagadnienie rezydencji Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej w Rzymie w latach 1699–1714 jest już coraz lepiej poznane¹. Nadal jednak wiele obszarów działalności królowej w Wiecznym Mieście zasługuje na uwagę i zbadanie. Przedmiotem pracy są okoliczności fundacji klasztoru benedyktynek od Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu (tzw.

- 1 Na ten temat szeroko zob. C. Re, *La dimora romana di Maria Casimira regina di Polonia*, „Capitolium”, t. 2, 1926–1927, s. 160–167; M. Loret, *Życie polskie w Rzymie w XVIII wieku*, Roma 1930, s. 176–195; W. Roszkowska, *Maria Casimira Sobieska a Roma*, w: *Polonia e Italia. Rapporti, storici, scientifici e culturali*, Roma 1977, s. 43–46; M. Komaszynski, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska królowa Polski (1641–1716)*, Kraków–Warszawa 1984, s. 213–222; *idem*, *Piękna królowa. Maria Kazimiera d'Arquien-Sobieska*, Kraków 1995, s. 266–277; *idem*, *Il viaggio trionfale di una regina di Polonia in Italia*, w: *Viaggiatori polacchi in Italia*, red. E. Kanceff, R. Lewanski, Genève 1988, s. 153–163; H. Verneret, *Marie de La Grange d'Arquien (1641–1716). Une Nivernaise règne sur Varsovie et Rome*, Paris 1997; G. Platania, *Gli ultimi Sobieski e Roma. Fasti e miserie di una famiglia reale polacca tra Sei e Settecento (1699–1715)*, Roma 1989; *idem*, *Corrispondenza di Maria Kazimiera Sobieska regina di Polonia con Carlo Barberini protettore del regno (1681–1699) e ile soggiorno romano di una famiglia polacca in esilio*, Viterbo 2016; *idem*, *Ancora alcune considerazioni su Maria Casimira regina di Polonia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, t. 71, 1982, s. 77–84; *idem*, *Una pagina inedita del soggiorno romano di Maria Casimira Sobieska*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, t. 86, 1987, s. 81–113; *idem*, *Viaggio in Italia di una dama polacca: Maria Casimira Sobieska*, w: *Viaggiatori polacchi in Italia...*, s. 165–181; *idem*, *Il viaggio politico di Maria Casimira Sobieska*, w: *Donne in viaggio*, red. M.L. Silvestre, A. Valerio, Bari 1999, s. 130–142; F. de Caprio, *La corte di Maria Casimira si fa turista*, w: *Viaggio e paesaggio*, red. N. Boccara, G. Platania, Viterbo 2005, s. 195–212; *eadem*, *Maria Casimira Sobieska e una guida antiquaria di Roma*, „Studi Romani”, t. 59, 2013, nr 1–4, s. 244–269; *eadem*, *L'accoglienza di Maria Kazimiera Sobieska a Roma e il precedente di Cristina di Svezia*, „Eastern European History Review”, 2020, nr 3, s. 127–153; A. Markuszewska, *Festa i muzyka na dworze Marii Kazimiery Sobieskiej w Rzymie (1699–1714)*, Warszawa 2012; *eadem*, *Rzym i teatr operowy królowej Marii Kazimiery Sobieskiej (1699–1714)*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka”, t. 10, 2003, nr 2(20), s. 121–140; *eadem*, *Z repertuaru prywatnego teatru królowej Marysieńki w rzymskim Palazzo Zuccari: dramma per musica „Tolomeo et Alessandro” Domenica Scarlattiego (1685–1757)*, „Muzyka”, 2005, nr 3, s. 29–55; *eadem*, *Muzyka ku chwale Jana III na rzymskim dworze Marii Kazimiery Sobieskiej*, w: *Primus inter pares. Pierwszy pośród równych czyli opowieść o królu Janie III Sobieskim*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013, s. 187–191; *eadem*, „W Rzymie tego roku nie zabraknie rozrywek”. *Listy Marii Kazimiery Sobieskiej do syna Jakuba*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka”, t. 26, 2019, nr 1(51), s. 153–163; G. Vincenti, *The Exiled Queen Maria Casimira Sobieska in Rome*, w: *Gender, Culture and Politics. Advances in Gender and Cultural Research in Business and Economics*, red. P. Paolini, R. Lombardi, Rome 2018, s. 3–11; I. Seraffini, *La Memoria di Maria Casimira Sobieski nei Musei Capitolini. Una storia lunga due secoli*, „Atti dell'Accademia Polacca”, t. 8, 2020, s. 117–189; J. Pietrzak, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska w życiu publicznym Wiecznego Miasta w świetle awizów i gazet drukowanych*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym”, t. 64, 2022, nr 4, s. 31–61; *idem*, *Rzymski dwór Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej w latach 1699–1714 w świetle metrykaliów i danych źródłowo-biograficznych*, w: *Dwórkobiecy w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku*, red. B. Popiołek, A. Penkała-Jastrzębska, K. Pyzel, Kraków 2021, s. 33–85, oraz prace w tomie *I Sobieski a Roma. La famiglia reale polacca nella Città Eterna*, red. J.A. Chrościcki, Z. Flisowska, P. Migasiewicz, Varsavia 2018.

Pietro Paolo Girelli,
Girolamo Fezza, publ.
Matteo Gregorio de' Rossi,
*Prospetto della chiesa della
Santissima Trinita de Monti
detta volgarmente Piazza
di Spagna*, 1696; © The
Trustees of the British
Museum

sakramentek) w Palazzo Zuccari². Na początku pragnę odnieść się do problemów religijności i praktyk dewocyjnych królowej w duchu eucharystycznym, a dopiero potem do kwestii ustanowienia klasztoru. Ukazane zostaną powody, dla których Maria Kazimiera zdecydowała się podjąć starania bezpośrednio u papieża Klemensa XI, także za pośrednictwem członków rodziny Albanich i kardynałów Kurii Rzymskiej. Następnie omówiona zostanie korespondencja królowej z zakonnicami francuskimi, sprawy związane ze sprowadzeniem sióstr do Rzymu, poświęceniem

2 W latach 1699–1704 królowa wraz ze swoim dworem zajmowała część pałacu księcia Livia Odescalchiego przy Piazza SS. Apostoli. Z kolei ojciec Marii Kazimierzy d'Arquien Sobieskiej kardynał Henryk Albert d'Arquien zamieszkał w pałacu Cibo, w sąsiedztwie pałacu Odescalchi. Królowa po pewnym czasie nabyła dwie wille, w lipcu 1701 roku od markiza de Torres oraz w 1702 roku przy Porta Pia. W tym samym czasie Maria Kazimiera otrzymała papieską zgodę na objęcie niektórych części Palazzo Zuccari, w których rezydowała w latach 1704–1714. Szerzej na ten temat zob. Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 9 VII [1701], Nacyanalny Gistaryčny Archiŭ Belarusi (dalej: NGAB), fond 695, op. 1, nr 277, k. 54v.; też do tegoż, Rzym, 19 V [1702], *ibidem*, nr 286, k. 32v.; por. W. Körte, *Der Palazzo Zuccari in Rom, seine Freskenschmuck und seine Geschichte*, Leipzig 1936; W. Roszkowska, *Polskie dzieje Palazzo Zuccari i Villa Torres-Malta w Rzymie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: Teoria i Historia”, t. 9, 1964, nr 2, s. 139–153; Ch.L. Frommel, *Der Palazzo Zuccari. Vom Künstlerhaus zum Max-Planck-Institut*, „Jahrbuch / Max-Planck-Gesellschaft”, 1982, s. 37–57; *idem*, *Il Palazzo Zuccari e gli altri edifici dell' Istituto*, w: *Bibliotheca Hertziana – Max-Planck-Institut: storia, edifici, attività*, München 1986, s. 35–50; E. Kieven, *La regina Maria Casimira Sobieska e il Palazzo Zuccari*, w: *I Sobieski a Roma...*, s. 176–200; *eadem*, H. Schlimme, *Der Palazzo Zuccari: Bau, Geschichte, Funktionen*, w: *100. Jahre Bibliotheca Hertziana*, t. 2: *Der Palazzo Zuccari und die Institutsgebäude 1590–2013*, red. E. Kieven, München 2013, s. 72–137; P. Migasiewicz, „La regina di Polonia, signora di vita esemplare”. *Der Romaufenthalt der Königinwitwe Marie Casimire Sobieska (1699–1714) und seine künstlerischen Folgen*, w: *Frauen und Päpste. Zur Konstruktion von Weiblichkeit in Kunst und Urbanistik des römischen Seicento*, red. E. Leuschner, I. Wenderholm, Hamburg 2017, s. 221–239; F. Curti, *Nuovi documenti su palazzo Zuccari: proprietà e ristrutturazioni edilizie dal XVII al XIX secolo*, „Römisches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana”, t. 39, 2009/2010, s. 329–391.

klasztoru i ich uroczystym ingresem w 1702 roku. Wątek ten zamknie zagadnienie liczebności sióstr oraz przedstawienie życia liturgicznego i losów wspólnoty w związku z jej rozwiązaniem w 1708 roku i wyjazdem królowej do Francji sześć lat później.

W tytule pracy zawarte zostało pojęcie religijności. Nie ma jednej ogólnie przyjętej definicji tego terminu³. Dla potrzeb pracy przyjmuję wąskie rozumienie terminu, odnoszące się do światopoglądu, praktyk dewocyjnych i działalności na rzecz Kościoła.

Życie duchowe królowej Marii Kazimiery jest sferą niezbadaną w przeciwieństwie do jej działalności politycznej i gospodarczej⁴. Zostało ono tylko częściowo zasygnalizowane w kilku studiach, także tych poświęconych religijności jej męża, króla Jana III⁵. Szczególnie należy przyrzeć

3 O sposobie rozumienia terminu „religijność” zob. E. Ciupak, *Kult religijny i jego społeczne podłoże. Studia nad katolicyzmem polskim*, Warszawa 1965, s. 38, *passim*; U. Borkowska, *Badania pojęć i postaw religijno-moralnych w oparciu o źródła historyczne*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 22, 1974, z. 2, s. 5–11; M. Aleksandrowicz, *Z badań nad dziejami religijności wiernych na przykładzie archidiaconatu gnieźnieńskiego w początkach XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 24, 1976, z. 2, s. 5–34; K. Górski, *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, cz. 1: 966–1795, Lublin 1962; S. Litak, *Ze studiów nad religijnością niższych warstw społecznych w Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, „Przegląd Humanistyczny”, t. 40, 1996, nr 1, s. 163–173; T. Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001, s. 19–22, *passim*; *idem*, *Religijność wiejska w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Problemy i trzy przybliżenia*, „Barok. Historia – Literatura – Sztuka”, t. 11, 2004, z. 2(22), s. 99–113; B. Popiołek, *Wartości religijne w mentalności kobiet pogranicza Rzeczypospolitej w czasach saskich*, w: *Religijność na polskich pograniczach w XVI–XVIII wieku*, red. D. Dolański, Zielona Góra 2005, s. 287–300; *Kultura staropolska – poszukiwanie sacrum, odnajdowanie profanum*, red. B. Rok, F. Wolański, Toruń 2013.

4 Temu zagadnieniu poświęcone zostały liczne studia, zob.: *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tyszką, Warszawa 2017; M. Serwański, *Rola Marii Kazimiery w stosunkach polsko-francuskich w czasach panowania Jana III Sobieskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, t. 146, 2019, z. 2, s. 509–516; J. Pietrzak, *French Princess and Polish Queen. Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska's Strategies of Power 1674–1698*, w: *Strategic Imaginations: Women and the Gender of Sovereignty in European Culture*, red. A. Gilleir, A. Defurne, Leuven 2020, s. 201–228; A. Skrzypietz, *Maria Kazimiera wobec elekcji po zgonie Jana III*, w: *Z dziejów XVII i XVIII wieku: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Michałowi Komarzyńskiemu*, red. J. Kwak, Katowice 1997, s. 106–116; *eadem*, „Regentka” Polski – fakty i mity w biografii Marii Kazimiery, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015, s. 380–392; D. Rychel-Mantur, *Queen Marie Casimire Forming a Network of Affinities – an Attempt to Pursue Dynastic Politics*, w: *Queens within Networks of Family and Court Ceremonies*, red. A. Skrzypietz, Köln 2022, s. 83–99.

5 N. Richard, *Autour d'une lettre de Marie-Casimire Sobieska au Saint-Office (1692). Le „Chrétien intérieur” de Jean de Bernières, le quietisme et la spiritualité de la Reine*, w: *I Sobieski a Roma...*, s. 126–138; A. Skrzypietz, *Publiczna i prywatna religijność królowej Marii Kazimiery*, „Studia Historyczne”, t. 62, 2021, nr 1(245), s. 25–40; por. M. Sobieraj, *Mecenat rodziny Sobieskich nad zakonami*, „Summarius. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL”, 1976, nr 5(25), s. 147–150; E. Piszcz, *Religijność Jana III Sobieskiego*, „Przegląd Powszechny”, 1983, nr 12/748, s. 13–18; D. Rosińska,

się kultowi, jaki królowa wiązała z adoracją Najświętszego Sakramentu. Praktyka ta wynikała z myśli teologicznej ukształtowanej w drugiej połowie XVII wieku we Francji. Był to czas bezsprzecznie przepojony rozwijającym się we Francji mistycyzmem, po okresie zubożenia religijnego wskutek wojen religijnych. Dzięki takim postaciom, jak św. Wincenty à Paulo, św. Franciszek Salezy, św. Jan Eudes, św. Franciszek de Laval, św. Joanna Franciszka de Chantal, bł. Maria od Wcielenia (Marie Guyart), bł. Maria od Wcielenia (Barbe Jeanne Avrillot), Karolina Le Sergent czy Armand Jean le Bouthillier de Rancé, doszło do odrodzenia dawnych ideałów związanych z ascetyzmem i kontemplacją w duchu benedyktyńskim i karmelitańskim, co doprowadziło do rozwoju kultu maryjnego i pasyjnego. Dążono do osiągnięcia doskonałości poprzez upodobanie istoty Boga, rozwinięcie wiary w sferze „serca” oraz do osiągnięcia zbawienia poprzez uświęcenie myśli i całkowite zawierzenie spraw świata doczesnego Bogu⁶. Pogłębienie tych ideałów stało się możliwe dzięki Instytutowi Benedyktynek Najświętszego Sakramentu, powołanemu przez matkę Mechtyldę od Najświętszego Sakramentu, zatwierdzonemu w 1653 roku⁷. Ideałem zgromadzenia stało się odnowienie

il. 2

Pierre Drevet, Katarzyna de Bar (Matka Mechtylda od Najświętszego Sakramentu, 1614–1698); © Stadtarchiv Trier

Jana Sobieskiego życie religijne, w: *Z dziejów XVII i XVIII wieku...*, s. 65–84; J. Pietrzak, *Kult loretański w kręgu rodziny Sobieskich – między religijnością a propagandą*, „Studia Wilanowskie”, t. 21, 2014, s. 103–117.

- 6 J. Le Brun, *Histoire spirituelle de la France*, Paris 1964; J. Bergin, *Church, Society, and Religious Change in France, 1580–1730*, Cornwell 2009; F. Bluche, *Życie codzienne we Francji w czasach Ludwika XIV*, tłum. W. Bieńkowska, H. Igalson-Tygielska, Warszawa 1990, s. 117–143.
- 7 Założycielką zgromadzenia była Katarzyna de Bar. W 1631 roku wstąpiła do sióstr anuncjatek w Bruyères, przyjmując imię zakonne Katarzyna od św. Jana Ewangelisty. W 1638 roku przybyła wraz z siostrami ze zniszczonego przez wojska szwedzkie klasztoru do benedyktynek w Rambervillers, gdzie rozpoczęła profesję i przyjęła imię zakonne Mechtylda. W 1640 roku wraz z częścią wspólnoty przeniósł się do Saint-Mihiel, po czym trafiła do paryskiego klasztoru na Montmartre. W Paryżu poznała osobście św. Wincentego à Paulo oraz św. Ludwikę de Marillac. Ostatecznie po kilku dalszych przenosinach, w czerwcu 1643 roku Mechtylda osiadła w Saint-Maur-des-Fossés na przedmieściach Paryża. Wraz z innymi siostrami rozpoczęła praktykę życia klauzurnego. Jej duchowym przewodnikiem był wówczas o. Chryzostom z Saint-Lô, należąca do wspólnoty Trzeciego Zakonu Regularnego. W Paryżu 25 marca 1653 roku Mechtylda ufundowała nowe zgromadzenie, którego stałym charyzmatem stała się nieprzerwana adoracja wystawionego Najświętszego Sakramentu. W 1659 roku wspólnota przeniósł się do nowego domu przy Rue Cassette w Paryżu, a patronat nad młodą wspólnotą obrała królowa Anna Austriaczka. Z inicjatywy matki Mechtyldy powstały kolejno klasztory w Caen, Nancy, Toul, Rambervillers, Rouen, Dreux, Châtillon-sur-Loing oraz

kultu eucharystycznego i upowszechnienie duchowej ofiary Chrystusa w kontekście wynagrodzenia Bogu cierpienia i śmierci za grzechy ludzkości, odwzajemnienie mu Jego miłości, przywrócenie chwały oraz dostąpienie Jego miłosierdzia⁸. Środkiem do osiągnięcia tych celów stała się wieczysta adoracja Najświętszego Sakramentu przez mniszki, stanowiąca wyraz uwielbienia i kontemplację istoty Boga⁹.

w Warszawie. Szerzej o życiu i działalności matki Mechtyldy zob. J. Daoust, *Catherine de Bar; mère Mectilde du Saint-Sacrement*, Paris 1979; J. Stabińska, *Ogień na ołtarzu. Katarzyna de Bar – Matka Mechtylda od Najświętszego Sakramentu 1614–1698*, Warszawa 1996; M. Borkowska, *O prawo dla Boga: spotkanie z matką Mechtyldą de Bar*, Kraków 2019; W. Andral, *Paradoks ziarna pszenicy. Droga życia wewnętrznego Katarzyny de Bar – Matki Mechtyldy od Najświętszego Sakramentu (1614–1698)*, Kraków 2015; Y. Poutet, *Catherine de Bar (1614–1698). Mère Mectilde du Saint-Sacrement*, Paris 2013; G. Hoffbeck, *Le désir éperdu de Dieu: Une vie de Mectilde du Saint-Sacrement*, Paris 2019.

- 8 W XVII wieku o włączenie wieczystej adoracji do cyklu liturgicznego starały się m.in. benedyktynki z Val-de-Grâce, które polecały ćwiczenie się w modlitwie. Nieustającą adorację pragnęły zaprowadzić benedyktynki w opactwie w Chasault pod przewodnictwem matki Antoniny de Varennes Pagu oraz cysterki z opactwa Port-Royal, zob. J. Stabińska, *Ogień na ołtarzu...*, s. 68–69; G. Descamps, *L'adoration du Saint-Sacrement à Port-Royal*, „Chroniques de Port-Royal”, 1994, nr 43, s. 25–39.
- 9 Kult Najświętszego Sakramentu rozwinął się w Kościele powszechnym od czasów soboru nicejskiego w 325 roku w związku z liturgią Eucharystii i komunii św. chorych. Przechowywanie Najświętszego Sakramentu zrodziło na przełomie XII i XIII wieku kolejne formy celebracji kultu eucharystycznego w postaci nawiedzania Najświętszego Sakramentu, procesji w Wielkim Tygodniu i w Boże Ciało, wystawiania Najświętszego Sakramentu i błogosławieństwo Nim oraz czterdziestogodzinne nabożeństwa i godziny świętych. Nabożeństwem czterdziestogodzinnym nazywano wystawienie Najświętszego Sakramentu trwające 40 godzin albo 3 dni z przerwami nocnymi. W XIII wieku członkowie bractw adorowali Najświętszy Sakrament, umieszczony w Bożym Grobie, od Wielkiego Czwartku do południa Wielkiej Soboty. Czterdziestogodzinną adoracją chcieli nawiązać do tradycji przebywania Ciała Jezusa Chrystusa w grobie. Praktyka czuwania i modlitwy utrwaliła się w XIII wieku. Papież Urban VIII w 1623 roku rozszerzył obowiązek odprawiania nabożeństwa na cały Kościół. Adorację czterdziestogodzinną rozpoczynano mszą wotywną w intencji wystawionego Najświętszego Sakramentu, w czasie której głoszone było tematyczne kazanie. Po mszy św. miała miejsce procesja w kościele, a po niej stawiano monstrancję na tronie i odmawiano odpowiednie modlitwy. Całe nabożeństwo kończyło się mszą św., procesją i błogosławieństwem Najświętszym Sakramentem. Z kolei wieczysta adoracja jest to nieprzerwanie trwająca cześć wystawionego Najświętszego Sakramentu, oddawana przez jednostki lub wspólnoty religijne, parafialne lub zakonne. Forma tego kultu rozwinęła się w Italii w XVI wieku za sprawą kapucyna mediolańskiego o. Józefa de Ferno w latach 1520–1537 i objęła początkowo Umbrię, Lacjum i Sycylię. Celebracja ta z czasem była wykorzystywana przez jezuitów i oratorian, a w dobie walk z Turcją była formą prześlągania za grzechy i prośbą o zwycięstwo nad niewiernymi. W XVI i XVII wieku nabożeństwo cieszyło się wielką popularnością w Francji i wykorzystywane było w propagandzie antyprotestanckiej, zob. A. De Santi, *L'orazione delle Quarant' Ore*, Rome 1919; W. Schenk, *Adoracja wieczysta*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 104–105; *idem*, *Czterdziestogodzinne Nabożeństwo*, w: *ibidem*, t. 3, Lublin 1979, kol. 923; A. Podleś, *Dzieje czterdziestogodzinnego nabożeństwa w Polsce*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, red. W. Schenk, Lublin 1982, s. 253–284; L. Pintel, *Kult Najświętszej Eucharystii*, „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne”, t. 57, 2010, s. 205–225; M.S. Weil, *The Devotion of the Forty Hours and Roman baroque illusions*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, t. 37, 1974, s. 218–245; B. Dompnier, *Un aspect de la dévotion*

Wiele wskazuje na to, że królowa Maria Kazimiera bardzo żywo interesowała się odnową życia duchowego i zamierzała pogłębiać własną żarliwość religijną. Dowodem może być obrona dzieła Jeana de Bernièresa, które w 1692 roku znalazło się na indeksie ksiąg zakazanych. Treść rozważań religijnych teologa, konsultującego swoje przemyślenia z matką Mechtyldą, odwoływała się do nurtu kwiatyzmu, kładącego nacisk na osiągnięcie mistycznego spokoju ducha wewnętrznego i zawierzenie łasce Bożej. Nie można wykluczyć, że interwencja Marii Kazimiery u kardynała Fabrizia Spady spowodowana była faktycznym oddaniem się królowej medytacjom i kontemplacjom duszy¹⁰.

Religia i duchowość przejawiały się w sposób widoczny w całym życiu Marii Kazimiery, która brała udział w nabożeństwach porannych, popołudniowych i wieczornych w kościołach warszawskich, słuchała mszy świętych, spowiadała się i przyjmowała komunię świętą sama, w towarzystwie męża, dzieci lub szwagierki – Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej¹¹. Gdy zdrowie króla się pogorszyło, nabożeństwa, w których uczestniczyła para królewska odprawiane były w pokojach królewskich i kaplicy, zarówno na Zamku Królewskim, jak i w Żółkwi¹². Królowa dawała wyraz swojej pobożności w czasie pobytu w stolicy, Żółkwi, Kukizowie, Jaryczowie oraz we Lwowie.

Szczególną cześć Maria Kazimiera żywiła dla Najświętszego Sakramentu, który adorowała w kościołach sakramentek, dominikanów żółkiewskich i franciszkanów lwowskich¹³. Kiedy z powodu choroby Jana III niemożliwa stawała się adoracja w kościele, przenoszono ceremonię do przestrzeni pałacowych: „Królowa jm. nabożeństwem zabawiała się w wieczór i król jm. na jutrzejszą spowiedź gotował się, mając wystawienie Najświętszego Sakramentu w izbie stołowej na całą noc, które od godziny w piątek do godziny teje stawa na ołtarzu i warty

eucharistique dans la France du XVIIe siècle: les prières des Quarante-Heures, „Revue d'Histoire de l'Église de France”, t. 67, 1981, nr 178, s. 5–31; V. Langlais, *Le pain et l'eucharistie dans les retables flamands du Saint-Sacrement (1550–1600)*, „Le Verger”, Bouquet XV: *Le Pain à la Renaissance*, 2019, s. 5–31.

10 N. Richard, *Autour d'une lettre de Marie-Casimire Sobieska...*, s. 126–138.

11 Archiwum Wizytek Warszawskich, sygn. B-23, Relation des nouvelles que nous avons reçues de notre Monastère de Varsovie, de 1 Août 1693, b.p.; K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, t. 1: *Diariusz 1691–1696*, wyd. J. Woliński, Wrocław 2005, s. 38, 39, 43, 47, *passim*; t. 2: *Relacje 1690–1695*, wyd. J. Woliński, Wrocław 2005, s. 348, 378, 382, 419, 520.

12 K. Sarnecki, *Pamiętniki...*, t. 1, s. 84–194.

13 Kult Najświętszego Sakramentu był także mocno wpisany w duchowość rodziny Sobieskich w związku z ustanowieniem stałej fundacji mszy św. wotywniej w katedrze chełmskiej w Krasnymstawie jako dziękczynienie za uzdrowienie brata Jana, Marka Sobieskiego, w 1635 roku, zob. J.R. Marczewski, *Epizod z dziejów rodu Sobieskich. Dokumenty fundacji Mszy świętej wotywniej o Najświętszym Sakramencie w katedrze chełmskiej w Krasnymstawie (1635)*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego”, t. 5, 2013 (2014), s. 212–231.

il. 3

Warszawa, kościół sakramentek, przed 1939; Biblioteka Narodowa w Warszawie

odprawują kolejno wszystkie damy i dworscy”¹⁴. Kulminacja nabożeństwa do Eucharystii miała miejsce w dniu Bożego Ciała, kiedy królowa wraz z mężem i dziećmi uczestniczyła w uroczystej procesji¹⁵.

Królowa była również szczerą fundatorką. Z punktu widzenia tematu najważniejsze było sprowadzenie do Warszawy sióstr sakramentek oraz wzniesienie i uposażenie ich kościoła i klasztoru w latach 1687–1688 na gruntach miasta Nowej Warszawy, odkupionych od Adama i Małgorzaty Kotowskich. Była to konsekwencja ślubu złożonego przez królową w kościele karmelitów na Piasku w Krakowie przed bitwą wiedeńską: „że postara się wystawić kościół z klasztorem dla zakonnic Świętego Benedykta od ustawicznej Adoracji Najświętszego Sakramentu w Warszawie”¹⁶. Po wygranej kampanii, jako wotum za zwycięstwo nad Turkami, królowa podjęła po 1686 roku energiczne zabiegi o sprowadzenie sióstr z Francji. Zamierzenie to doczekało się realizacji dzięki wsparciu siostry Ludwiki Marii d’Arquien de Béthune, biskupa i dyplomaty francuskiego Touissanta Forbin-Jansona oraz matki Mechtyldy. Pierwsze siostry, pochodzące z domów zakonnych z Paryża, Toul i Rouen, przybyły do Warszawy w końcu października 1687 roku i zostały ulokowane w pałacu Kotowskich, a potem w drewnianym dworze, spełniającym warunki klauzury. Na początku nowego roku położono kamień węgielny pod kościół i klasztor, które miały powstać według projektu Tylmana z Gameren. Królowa 4 czerwca 1688 roku wystawiła dyplom fundacyjny zabezpieczający klasztor dochodami z dóbr jarosławskich w kwocie 8000 złotych. Niedługo potem, w oktawę po Bożym Ciele, w dniu imienin króla nastąpiło uroczyste przeniesienie Najświętszego Sakramentu, co stanowiło konieczny warunek wieczystej adoracji. W latach 1688–1692 królowa nadzorowała prace budowlane i ingerowała w działalność mniszek, skład osobowy klasztoru, łącznie z wyborem ksieni oraz nadzorowała życie zakonnic¹⁷. To powodowało częste nieporozumienia,

14 K. Sarnecki, *Pamiętniki...*, t. 1, s. 154.

15 *Ibidem*, s. 326.

16 Cyt. za: I.M. Walicka, *Kościół i klasztor Sakramentek w Warszawie. Pomnik zwycięstwa pod Wiedniem*, Warszawa 1985, s. 11.

17 *En Pologne avec les bénédictines de France. Documents originaux, réunis et présentés par les bénédictines du Saint Sacrement de Rouen*, red. J. Leclerc, J. Doust, Paris 1984, s. 20–95; *Kościół Ś-go Kazimierza Panien Sakramentek na Nowem Mieście*, w: *Kościół warszawskie rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym przez Juliana Bartoszewicza. Wizerunki kościołów i celniejszych w nich nagrobki rytował na drzewie Michał Starkman*, Warszawa 1855, s. 301–316; M. Topińska, *Kościół Sakramentek*, Warszawa 1974; S. Mossakowski, *Tylman z Gameren 1632–1706*, Warszawa 2012, s. 68–72; *idem*, *Kościół Sakramentek w Warszawie. Charakterystyka i geneza architektury*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 26, 1964, nr 4, s. 227–250; *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa*, t. 11: *Miasto Warszawa*, cz. 2: *Nowe Miasto*, red. M. Kałamajska-Saeed, Warszawa 2001, s. 56–75; I.M. Walicka, *Kościół i klasztor Sakramentek...*, s. 11–14; W. Szoldrski, *Benedyktynki od Nieustającej Adoracji (Sakramentki) w Warszawie 1687–1960*, „Nasza Przyszłość”, t. 19, 1964, s. 125–148; M. Kanior, *Les origines de la Congrégation*

zarówno z przełożoną konwentu warszawskiego, jak i matką Mechtyldą¹⁸. Ponadto do konfliktów przyczyniały się częste osobiste wizyty królowej w towarzystwie jej szwagierki lub córki Teresy Kunegundy. Maria Kazimiera wielokrotnie zatrzymywała się w klasztorze na noc, uczestniczyła w modlitwach, odpustach ku czci św. Benedykta, korzystała z wanny oraz przyjmowała audyencje wojewody sieradzkiego Jana Chryzostoma Odrowąża Pieniązka, podskarbinskiej Izabeli z Tarłów Sapieżyny i kasztelanowej wileńskiej Teresy z Gosiewskich Słuszkowej. Wszystkie te wydarzenia dezorganizowały rytm życia zakonnice, zakłócały powagę i odwróciły od kontemplacji, tym bardziej że goście nieraz toczyli ze sobą spory natury ceremonialnej¹⁹.

Maria Kazimiera przyczyniła się również do wystawienia kościoła ku czci Matki Bożej Zwycięskiej na warszawskim Marywilu, gdzie zgodnie z jej intencją, od 1695 roku miano otaczać czcią cudowny wizerunek Madonny loretańskiej, uznany za widomy znak opieki Opatrzności

bénédictine de Pologne au XVIIIe siècle, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Neue Folge, t. 26, 1978, z. 2, s. 179–197; I. Rosińska, *Benedyktynki od Nieustającej Adoracji Najświętszego Sakramentu*, w: *Zakony benedyktyńskie w Polsce. Krótka historia*, red. K. Janicki, P. Szaniecki, H. Leszczyński, Tyniec 1981, s. 185–218; M. Borkowska, *Szkola warszawskich sakramentek według zachowanych źródeł*, „Nasza Przyszłość”, t. 90, 1998, s. 157–180; K. Targosz, *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków 2002, s. 133–136.

W podobnym czasie siostra króla Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa postanowiła o fundacji liturgicznej adoracji Najświętszego Sakramentu. W sierpniu 1689 roku księżna nakazała biskupowi Andrzejowi Chryzostomowi Załuskiemu, by przeprowadził rekonesans wśród sióstr benedyktynek nieświeżkich, czy podejmą się one odprawiania czuwań i nabożeństw, w zamian za co otrzymają sumę 30 000 złp. Pieniądze, zdaniem biskupa, miały stanowić istotny argument, biorąc pod uwagę wielkość napraw, jakich wymagały zabudowania klasztorne. Benedyktynki z chęcią przystały na tę propozycję. W 1693 roku podobną fundację, za pośrednictwem księżnej przejęły benedyktynki lwowskie, sierpskie, a potem łomżyńskie. W oparciu o nią, mniszki oddawały się rozmyślaniam nad Męką Pańską. Ksieni klasztoru sierpskiego Helena Lasocka zadeklarowała gotowość odprawiania czuwań przed Najświętszym Sakramentem w każdy czwartek. Księżna Radziwiłłowa przekazała dodatkowo mniszkom 6000 złp na odbudowę kompleksu klasztorowego, w zamian za co mniszki ofiarowały modlitwy za jej duszę. O benedyktynkach łomżyńskich wiadomo jedynie, że przyjęły one 3000 złp zgodnie z zapisem testamentowym księżnej. Małgorzata Borkowska w fundacji liturgicznej Katarzyny widzi niedoskonałą próbę uchwycenia nowej formy pobożności. Księżna nie stworzyła jednak w Nieświeżu, Sierpcu i Łomży ogniska kultowego zgodnego z teoretycznymi założeniami wyłożonymi przez założycielkę sakramentek, matkę Mechtyldę de Bar, por. M. Borkowska, *Panny siostry w roli instytucji usługowej. Czego oczekiwało społeczeństwo od klasztoru żeńskiego w XVII i XVIII wieku*, w: *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Pobóg-Lenartowicz, Opole–Wrocław 1996, s. 55–66; *Kazanowska Eleonora z Jabłonowskich*, w: M. Borkowska, *Słownik księży benedyktyńskich*, Niepokalanów 1996, s. 64; J. Pietrzak, *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694)*, Warszawa 2016, s. 414–415.

18 Ślad tego stanowią listy wymieniane pomiędzy królową a matką Mechtyldą od maja 1688 do czerwca 1689 roku, zob. *En Pologne...*, s. 141–167.

19 K. Sarnecki, *Pamiętniki...*, t. 1, s. 39, 42, 61, 65, 69, 70, 72, 232, 326; t. 2, s. 384, 396.

podczas obrony Wiednia²⁰. W ten sposób obie fundacje miały propagandowo wzmacniać autorytet króla oraz stanowić czytelny znak dla wszystkich przybywających do stolicy Rzeczypospolitej informujący o ochronie majestatu króla przez Bożą Opatrzność. Ostatnią fundacją stało się ustanowienie klasztoru oo. dominikanów w Krasnobrodzie w latach 1690–1699. Było to kolejne wotum dziękczynne, tym razem za uchronienie brzemiennej królowej przed śmiertelnymi skutkami porodu i łaskę otrzymaną za przyczyną Matki Bożej w 1680 roku²¹. Królowa uposażała i wspierała finansowo także klasztor karmelitanek w Warszawie i Lublinie oraz wiele innych konwentów²².

Maria Kazimiera zasłynęła nie tylko jako fundatorka kościołów i klasztorów, była również ofiarodawczynią wotów dziękczynnych, wśród których Jerzy Żmudziński wskazał portrety królowej – samej lub w towarzystwie Jana III, paramenty i szaty liturgiczne, relikwiarze oraz dewocjonalia²³.

Pobożność Marii Kazimiery do czasu jej wyjazdu do Rzymu opiewana była przez niezidentyfikowanego francuskiego duchownego, księdza F. de S., który pisał: „Największe ma nabożeństwo do Przenajświętszego Ciała i Krwi Pańskiej i do św. Antoniego Padewskiego”²⁴. Z kolei Jan Władysław Poczobut-Odlanicki, który w lipcu 1684 roku bawił w Żółtkwi podczas uroczystości zacieśnienia współpracy z Cesarstwem w ramach Ligi Świętej oraz wręczenia królowi miecza poświęconego przez papieża Innocentego XI, w swoich wspomnieniach nie pominął uhonorowania królowej papieską złotą różą, stanowiącą podziękowanie za jej głęboką wiarę oraz zasługi dla Kościoła²⁵. Królowa niewątpliwie starała

20 A. Rychłowska-Kozłowska, *Marywil*, Warszawa 1975; J. Pietrzak, *Jak Marywil budowano. Powstanie warszawskiego kompleksu rezydencjonalno-handlowego w świetle korespondencji Ottona Fryderyka Felkersamba z Marią Kazimiłą Sobieską z 1694 roku*, „Almanach Warszawy”, t. 11, 2017, s. 43–95.

21 M. Kościński, *Dominikanie w Krasnobrodzie (1664–1864. Dzieje kościoła i klasztoru*, Lublin 2008, s. 11–14; J. Żmudziński, *Gest wotywny Marii Kazimiery*, w: *Maria Kazimiera Sobieska...*, s. 242–243.

22 B.J. Wanat, *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*, Kraków 1979, s. 634, 660; C. Gil, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*, Kraków 1997, s. 41, 58, 176, 185, 187. Warto zwrócić uwagę na korespondencję królowej z zakonnicami różnych konwentów w latach 1676–1682; NGAB, fond 695, op. 1, nr 62.

23 J. Żmudziński, *Gest wotywny Marii Kazimiery...*, s. 227–247.

24 F.D.S., *Dwór Jana III w 1688 i 1689*, wyd. J. Siemiński, „Czas. Dodatek miesięczny”, R. 4, 1859, t. 13, s. 461.

25 J.W. Poczobut-Odlanicki, *Pamiętnik (1640–1684)*, wyd. A. Rachuba, Warszawa 1987, s. 314–316; Jan Kaczanowicz do Kazimierza Jana Sapiehy, Jaworów, 25 VII 1684, w: *Listy z czasów Jana III i Augusta II*, wyd. G.B. U.W. Skrzydyłka, Kraków 1870, s. 85. Por. M. Domin, *Dary papieskie dla Jana III i Marii Kazimiery*, „Studia Waweliana”, t. 9/10, 2000/2001, s. 85–105; *eadem*, *Złota róża – dar papieża Innocentego XI dla Marii Kazimiery*, „Studia Wilanowskie”, t. 23, 2016, s. 13–28; A. Boccolini, *La Lega Santa del 1684 e l'ambasciata straordinaria di Angelo Morosini alla corte di Jan III*

się kreować swój wizerunek, naśladować gesty wotywnie królowych francuskich, m.in. Anny Austriaczki, fundatorki opactwa Val-de-Grâce, czy swojej rodaczki na polskim tronie, Ludwiki Marii Gonzagi de Nevers, która sprowadziła do Warszawy wizytki, szarytki i misjonarzy oraz żywo interesowała się jansenizmem, utrzymując korespondencję z klasztorem w Port-Royal²⁶. Wszystkie przedstawione wyżej przykłady ukazują Marię Kazimierę jako wzór pobożności. Żona Jana III regularnie zatem uczestniczyła w nabożeństwach, modlitwach, przyjmowaniu komunii świętej oraz wspieraniu najuboższych²⁷. Dlatego jej religijność postrzegać możemy jako przejaw kreacji wizerunku publicznego i manifestację wiary.

W czasie pobytu królowej w Wiecznym Mieście w latach 1699–1714 wiele było okazji do okazywania pobożności. Religijny klimat Rzymu, stanowiącego ośrodek chrześcijaństwa oraz najważniejsze miejsce pielgrzymkowe, sprzyjał różnym formom dewocji. Królowa prezentowała się publicznie podczas mszy świętych w towarzystwie rodziny i rzymskich arystokratów²⁸. Były to najczęściej celebracje, którym przewodniczyli kardynałowie lub sam papież z okazji najważniejszych świąt kościelnych, jak Boże Narodzenie czy Wielkanoc, połączone z błogosławieństwem²⁹. Według relacji królowa jednego dnia potrafiła odwiedzić aż siedem kościołów, czego dowodem była pielgrzymka, jaką odbyła

Sobieski tratta dalle carte conservate presso l'Archivio di Stato di Venezia, „Eastern European History Review”, 2020, nr 3, s. 27–47.

- 26 Por. K. Targosz, *Uczony dwór Ludwiki Marii Gonzagi (1646–1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych*, Warszawa 2015, s. 49–53; M. Komaszynski, *Związki Ludwiki Marii królowej Polski z klasztorem w Port Royal*, w: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII w. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplinskiemu w 60. rocznicę urodzin*, red. J.A. Gierowski, Warszawa 1965, s. 155–175; M. Serwański, *Le jansénisme et la cour polonaise de Louise-Marie de Gonzague*, w: *Le jansénisme et la franc-maçonnerie en Europe centrale aux XVIIe et XVIIIe siècles*, red. D. Tollet, Paris 2002, s. 85–92; J.A. Chrościcki, *Kościół Wizytek. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1973; M. Chodoyko, K. Guttmejer, J. Sito, *Kościół Wizytek w Warszawie*, Warszawa 2006; fundacji i działalności wizytek warszawskich poświęcony został cały numer czasopisma „Barok. Historia – Literatura – Sztuka”, t. 23, 2005, nr 2.
- 27 D. Mrówczyński, *Wzorzec społeczny królowej w Polsce XVI wieku*, w: *Spoleczeństwo staropolskie*, t. 3, red. A. Wyczański, Warszawa 1983, s. 49–70; A. Skrzypietz, *Publiczna i prywatna religijność...*, s. 26–28.
- 28 Biblioteca Nazionale Centrale Vittorio Emanuele w Rzymie (dalej: BNCVE), Avvisi Marescotti, t. 4, sygn. 790, Roma, 3 XI 1701, k. 80r.–v.; *ibidem*, Roma, 22 VIII 1705, k. 471r.; Biblioteca Casanatense w Rzymie (dalej: BC), Foglio di Foligno, Roma, 17 IV 1700; *ibidem*, Roma, 28 VIII 1700; Archivio di Stato di Pesaro, Avvisi e dispacci politici documentazione concernante il Cardinale Annibale Albani di Pesaro (dalej: Avvisi, ASP), t. 7, Roma, 1 II 1710; F. Valesio, *Diario di Roma*, red. G. Scano, G. Gaglia, t. 1–2, Roma 1972, t. 1, s. 96; *ibidem*, s. 571.
- 29 BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 4, sygn. 790, Roma, 29 XII 1703, k. 291r.; *ibidem*, Roma, 31 XII 1707, k. 706v.; Avvisi, ASP, t. 8, Roma, 11 IV 1711; A. Skrzypietz, *Rzymski okres życia najstarszej córki królewiczka Jakuba, Marii Kazimiery, w świetle korespondencji rodzinnej*, „Studia Wilanowskie”, t. 25, 2018, s. 59–77.

w 1707 roku do bazylik rzymskich: św. Jana na Lateranie, św. Piotra na Watykanie, św. Pawła za Murami, św. Marii Większej, św. Wawrzyńca za Murami, św. Krzyża Jerozolimskiego i św. Sebastiana za Murami w celu uzyskania odpustu zupełnego³⁰. Dużą popularnością cieszyły się sanktuaria słynące z cudownych wizerunków lub figur Ukrzyżowanego³¹. Poza kaplicą papieską z przedstawieniem Chrystusowego *veraiconu*, do którego prowadziły Święte Schody³², królowa modliła się przed łaskami słynącymi krucyfikami w kościele Santo Spirito oraz w Bazylice św. Pawła za Murami. Dodajmy na koniec, że wdowa po Janie III odbywała też dalsze pielgrzymki. W latach 1699 i 1705 odwiedziła sanktuarium w Loreto³³, a w roku 1700 i 1707 – katedrę św. Januarego w Neapolu³⁴, aby obserwować cud upłynnienia krwi świętego. Z kolei w 1704 roku pielgrzymowała do maryjnego sanktuarium Santa Maria della Quercia koło Viterbo³⁵, a w 1707 roku udała się do Bari, by w tamtejszej katedrze oddać cześć relikwiom św. Mikołaja³⁶.

Z punktu widzenia tematu szczególnie istotna była adoracja Najświętszego Sakramentu³⁷. Wiele relacji wspomina o obecności wdowy po Janie III wraz z dworem, synami lub wnuczką podczas modlitwy eucharystycznej

30 J. Pietrzak, *Cordiali rapporti tra la regina Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska e il Santuario di Loreto*, w: *Due Regine Innamorate di Polonia: Bona Sforza D'aragona e Maria Casimira Sobieska: Atti della Conferenza di Loreto, 8 maggio 2021*, red. F. Ceci, Roma 2021, s. 77–100.

31 BC, Foglio di Foligno, Roma, 5 I 1708; A. Skrzypietz, *Publiczna i prywatna religijność...*, s. 32.

32 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 18 II [1702], NGAB, fond 695, op. 1, nr 290, k. 21r.–32v., zob. *Listy Marii Kazimiery z Archiwum Sobieskich w Oławie*, t. 3: *Listy do królewicza Jakuba z lat 1699–1703*, red. A. Czarniecka, tłum. A. Leyk, Warszawa 2024, s. 197–203. Por. BC, Foglio di Foligno, Roma, 18 IV 1699; *ibidem*, Roma, 4 III 1702.

33 Giacomo Cantelmi do Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej, Neapol, 15 I 1700, Archivio Storico Capitolino w Rzymie, Archivio Capranica-Scarlatti, busta 1190, fasc. 4, b.p.; Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, b.m.d., NGAB, fond 695, op. 1, nr 293, k. 3r.–v., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 3, s. 299; BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 4, sygn. 790, k. 652r.; F. Valesio, *Diario...*, t. 3, s. 777.

34 BC, Foglio di Foligno, Roma, 7 V 1707.

35 BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 4, sygn. 790, k. 508r.

36 *Ibidem*, k. 644v.; F. Valesio, *Diario...*, t. 3, s. 801.

37 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 18 IV [1699], NGAB, fond 695, op. 1, nr 272, k. 6–7, zob. *Listy Marii Kazimiery z Archiwum Sobieskich w Oławie*, t. 2: *Listy do synów z lat 1697–1704*, red. A. Czarniecka, tłum. R. Zaborowski, Warszawa 2021, s. 11; też do Klemensa XI, b.m.d., BL, Ms. Add. 8526, k. 32r. Modlitwy i adoracje związane były także z wyjątkowymi wydarzeniami, kiedy chciano prosić Boga o pomoc, jak w 1701 roku, kiedy przeprowadzono operację usunięcia kamieni żółciowych z ciała opata Pompea Scarlattiiego, posła bawarskiego i zaufanego doradcy królowej, zob. Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 23 IV [1701], NGAB, fond 695, op. 1, nr 286, k. 12r.–20v., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 2, s. 99–106.

w bazylikach św. Piotra w Okowach³⁸, Matki Bożej przy Via Lata³⁹ czy kościele Matki Bożej przy Piazza di Capitelli⁴⁰. W 1702 roku, kiedy po wieczornej adoracji w kościele San Agostino królowa wracała do domu, na placu św. Antoniego „dei Porthogesi” jej powóz został napadnięty przez opryszków. Bandytów jednak szybko rozpedziła gwardia pajuków eskortujących orszak⁴¹.

Modlitwy przed Najświętszym Sakramentem królowa odmawiała nie tylko w intencjach prywatnych, lecz również za pomyślność całej Rzeczypospolitej. Po uwięzieniu królewiczów Jakuba i Konstantego w Saksonii oraz w związku z konfliktem zbrojnym rozgrywającym się w Koronie królowa postanowiła ofiarować swoje modlitwy w kościele nacji polskiej pw. św. Stanisława: „La regina di Polonia ha fatto esporre il Venerabile niella chiesa di S. Sacramento per pregare il Signore per l'afflitto regno di Polonia e per la salute de' suoi dui principi figlioli incarceratti nel castello di Lipsia”⁴². Modlitwa za opuszczony kraj i nieszczęsnych synów czyniła z królowej niemal męczennicę wznoszącą modły za udręczoną ojczyznę⁴³.

Uroczystościami religijnymi, które najpełniej wyrażały dostojeństwo i pobożność polskiej królowej były procesje przemierzające ulicami Rzymu z okazji Wielkanocy i Bożego Ciała lub świąt patronalnych kościołów. W czasach nowożytnych procesje stały się potężnym narzędziem propagandy kontrreformacyjnej, epatując różnorodnością form i treści ideowych. Procesje z okazji święta Bożego Ciała były wyrazem wiary w dogmat o transsubstancjacji. W czasach dawnych, zarówno przed, jak i po reformie trydenckiej, procesje kościelne były także przeciwwagą dla uroczystości świeckich, w tym ulicznych tańców i spektakli teatralnych⁴⁴. Królowa była uczestniczką wielu pochodów religijnych,

38 BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 3, sygn. 789, Roma, 8 VIII 1699, k. 408r.

39 F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 243.

40 BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 3, sygn. 789, Roma, 21 VII 1703.

41 F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 274. Podobne zdarzenia miały miejsce w październiku 1702 roku po opuszczeniu kościoła S. Maria della Scala oraz w listopadzie tego samego roku, por. *ibidem*, s. 309, 320.

42 *Ibidem*, t. 3, s. 187.

43 Już w 1702 roku Maria Kazimiera w liście do królewicza Jakuba wspominała: „Trzeba modlić się do Boga, by uchował nasze biedne królestwo Polski, by nie dokonał zmiany, którą wszyscy mu przepowiadają [...]. Drzę o nie i o religię [...]. Idę ofiarować moje krzywdy Bogu w zamian za pocieszenia, o które poproszę, mój najdroższy synu, jak mam w zwyczaju, by mu się spodobało Cię obdarzyć, moją wnuczkę, królewiczową jej matkę, wszelkimi pomyślnościami, całując Was z całej czułości mego serca”, Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 25 II [1702], NGAB, fond 695, op. 1, nr 286, k. 106r., zob. *Listy Marii Kazimierzy...*, t. 2, s. 97 i 99.

44 L. Fiorani, *Processioni tra devizione e politica*, w: *La festa a Roma: dal Rinascimento al 1870. Catalogo della mostra* (Roma, 1997), red. M. Fagiolo dell'Arco, t. 2, Torino 1997, s. 66–83; I. Fosi, *Court and city in the ceremony of possesso in the sixteenth century*,

występując w różnych rolach. Po pierwsze, dołączała do procesji jako orantka⁴⁵. Podążała pieszo, rezygnując z podróży kareta lub niesienia w lektyce. Niekiedy, jak miało to miejsce w czasie procesji eucharystycznej do kościoła S. Maria della Vittoria⁴⁶, od kościołów S. Apollonia dell'Orto i S. Dorotea do kościoła S. Maria della Scala⁴⁷ oraz w czasie obchodów Bożego Ciała na Trinità dei Monti Marię Kazimierę poprzedzali zakonnicy i członkowie bractw:

Si fece consueta processione del Venerabile de' piedi minimi francese della Trinità de' Monti con pompa straordinaria, precedendo il Venerabile dodici fanciulli vestiti di bianco coronati di rose con mazzi di gigli indi altrettanti fanciulli con simili habiti e gigli et in fine dodici fratti baccili d'argento con fiori. Seguito, il Venerabile con torcia nelle mane la Regina di Polonia con sentimento con grande devozione⁴⁸.

W ten sposób Maria Kazimiera manifestowała swoje uniżenie, pokutę i gotowość do ponoszenia niewygód w imię czci dla Najświętszego Sakramentu⁴⁹. Innym razem królowa wdowa uczestniczyła w towarzystwie papieża w procesji z okazji wspomnienia Trójcy Świętej⁵⁰. Procesje, jak pokazuje przytoczony wyżej cytat, służyły podnoszeniu religijności społeczeństwa, a uczestnictwo w nich Marii Kazimieri, opromienionej łaską papieską, wzmacniało przekonanie o triumfie wiary chrześcijańskiej. Królowa czasami była wyłącznie obserwatorką, jak w przypadku procesji Bożego Ciała podążającej od kościoła S. Luigi do kościoła S. Agostino i dalej ku kościołowi SS. Apostoli przez Corso. Oglądała przemarsz z loggii Palazzo della Cancelleria⁵¹. Ponieważ ówczesna zabudowa Rzymu była mniej gęsta, a budynki niższe, podziwianie pompy świątecznej było jak najbardziej możliwe. Zdarzało się też, że Maria Kazimiera wolała pozostać anonimowa i oglądała procesję z okien karety, dla zaspokojenia własnej ciekawości, jak spektakl teatralny⁵². Wdowa po Janie III była także organizatorką procesji eucharystycznych. Na okoliczność procesji podążającej od kościoła karmelitanek S. Maria delle Vergine do kościoła SS. Apostoli królowa wypożyczyła ze swojej

w: *Court and Politics in Papal Rome, 1492–1700*, red. G. Signorotto, M.A. Visceglia, Cambridge 2002, s. 31–53.

45 BC, Foglio di Foligno, Roma, 24 VI 1701; F. Valesio, *Diario...*, t. 1, s. 393, t. 2, s. 20, 64.

46 F. Valesio, *Diario...*, t. 3, s. 385.

47 *Ibidem*, s. 590.

48 *Ibidem*, s. 388.

49 BC, Foglio di Foligno, Roma, 19 VI 1700.

50 Avvisi, ASP, t. 2, Bologna, 15 VI 1705. Por. F. Valesio, *Diario...*, t. 4, s. 260.

51 BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 3, sygn. 789, Roma, 19 VI 1700, k. 494v.; BC, Foglio di Foligno, 1 VI 1709.

52 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 17 VI [1702], NGAB, fond 695, op. 1, nr 277, k. 41r.–50v.; taż do tegoż, Rzym, 17 VI [1703], NGAB, fond 695, op. 1, nr 272, k. 141r.–142r.

kolekcji bogate arrasy, które stanowiły ozdobę pochodu, a przy okazji demonstrację jej bogactwa⁵³.

Opisane formy dewocji ukształtowały wizerunek królowej, której pobożność zadziwiała mieszkańców Rzymu. Ówczesne relacje kładły nacisk na głęboką religijność Marii Kazimierzy, stanowiącej przykład dla wszystkich chrześcijan. Królowa została nazwana „signora di vita esemplare”⁵⁴. Po wielu latach Jan Stanisław Jabłonowski dodał, że: „Ta nieoszaczowana Maria Kazimiera królowa, bywszy cudem urody i rozumu, teraz się stała cudem nabożeństwa w Rzymie, gdzie na podziwienie świata, sławne życie swoje kończy. Przeniosła się do Francji i tam prędko ta święta pani umarła w mieście Blois”⁵⁵. Wyraźna próba gloryfikacji osoby Marii Kazimierzy przez jej powinowatego, co miało znaczenie dla treści przekazu, koncentrowała się na odrzuceniu przez Marię Kazimierę doczesności na rzecz wartości boskich. To budowało w odbiorcy przekonanie o świętości królowej.

Maria Kazimiera zasłużyła sobie w okresie rzymskiej rezydencji, podobnie jak wcześniej, na miano królowej oddanej dewocji. W przestrzeni papieskiego Rzymu było to niezwykle ważne dla zaskarżenia sobie łaski nie tylko samego następcy św. Piotra, ale i ludu rzymskiego. Z pewnością zwiększało też respekt dla jej osoby, nawet jeśli zawodziły inne sprawy, np. natury politycznej czy obyczajowej, związane z prowadzeniem się królewiczów lub dworzan. Nikt nie mógł podważyć religijności i wierności małżonki triumfatora spod Wiednia. Sądzić można, że przez wzgląd na pamięć o Janie III jego żona starała się zachować nieposzlakowaną opinię moralną i stanowić przykład pobożności dla zwykłych mieszkańców Wiecznego Miasta. Królowa korzystała z tego wyróżnienia i sama uznawała pobożność za dźwignię budującą jej honor: „Boże Ciało, mój najdroższy synu, i audyencja publiczna, którą Ojciec Święty wyznaczył mi na jutro, nie pozwalają mi rozmawiać z Tobą dłużej. Nie mogę jej odłożyć, ponieważ papież kazał mi powiedzieć dwa dni temu, że niecierpliwi się, by oddać mi honory, które pragnąłby, tak że to jutro wystąpię publicznie”⁵⁶. Warto w tym miejscu wskazać na uroczystość, jaka odbyła się w kościele San Bernardo a Colonna Traiana, w którym od 1694 roku zbierało się Bractwo Najświętszego Imienia Maryi, ustanowione na cześć zwycięstwa nad zagrożeniem muzułmańskim 1683 roku.

53 F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 190.

54 *Ibidem*, t. 2, s. 92. Klemens XI komplementował przykład i duchowość Marii Kazimierzy, zob. Aleksander Sobieski do Jakuba Sobieskiego, b.m.d., NGAB, fond 695, op. 1, nr 138, k. 44r–v.; BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 3, sygn. 789, Roma, 20 II 1700, k. 462r.; t. 4, sygn. 790, Roma, 24 VI 1702, k. 140r.

55 J.S. Jabłonowski, *Traktat o familiach i koligacjach*, wyd. M. Górny, Wrocław 2015, s. 42.

56 Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 20 VI [1699], NGAB, fond 695, op. 1, nr 293, k. 91–92v., zob. *Listy Marii Kazimierzy...*, t. 3, s. 21, 23.

Kiedy w kościele, w którym zgromadzili się kardynałowie i duchowieństwo oraz lud rzymski, pojawiła się królowa, została uczczona jako żona triumfatora i wyróżniona jako cud zesłany przez Boga Rzymowi⁵⁷.

Przyjęta przez królową strategia budowania wizerunku nie zaprzeczała jej autentycznej wierze⁵⁸. Jak stwierdziła Aleksandra Skrzypietz, Maria Kazimiera kierowała do Boga westchnienia związane z przykrościami, jakie ją spotkały, powierzała Mu swoje smutki, widziała w Nim ucieczkę od niepowodzeń, ofiarowywała Mu swoje pociechy, zawierzała los potomstwa i widziała w Nim dawcę łaskę, przede wszystkim zdrowia i długiego życia:

Wielki Tydzień, który zaczyna się jutro, jest tygodniem Jego męki, którą cierpiał za nas. Będę się starała spędzić go lepiej, niż spędzałam wszystkie inne w moim życiu, które minęły dla mnie, tak jakbym wciąż niczego nie zrobiła. Nie zapomnę, mój najdroższy synu, swojego zwyczaj, który polega na złożeniu Ciebie w rany Jezusa Chrystusa razem ze mną, błagając Go, by przelał na Ciebie i na moją synową, szczególnie w jej obecnym rozwiązaniu, i na wszystkie moje wnuki, wszelkie błogosławieństwa, o które Go proszę bezustannie dla Was wszystkich, których całuję z całą czułością mego serca⁵⁹.

Zgodzić należy się ze zdaniem badaczki, iż:

Częstych odwołań do Boga, deklaracji, że zawiera Opatrzności swe troski i nadzieje, nie można traktować jako pustych słów czy zwykłych zwrotów formalnych. Swoim podejściem do spraw religii Maria Kazimiera wpisywała się w swą epokę, jako że głęboka pobożność była w owym czasie cechą wielu ludzi, w tym także należących do sfer, które reprezentowała królowa⁶⁰.

Fundacja klasztoru benedyktynek sakramentek w rzymskim Palazzo Zuccheri, w kontekście religijności królowej, jawi się jako kwestia szczególnie. Opuszczając Rzeczpospolitą w końcu 1698 roku, królowa zobowiązała się do ustanowienia ich klasztoru w Rzymie, na wzór tego warszawskiego:

Dieu aident, à Rome. Là je me promets de porter le Pape à faire une fondation de votre ordre, où vous serez demandée pour l'établir, et la hors des esprits extraordinaires, vous jouirez d'un repos que vous méritez, ma chère mère, et d'un estime très distinguée par la piété et la vie sainte que vous manez, du consentement de tous ceux qui veulent bien vous rendre justice⁶¹.

57 BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 4, sygn. 790, Roma, 21 II 1705, k. 419v.

58 Na ten temat pisali: P. Migasiewicz, *La regina di Polonia...*, s. 221–239; *idem*, „Pieuse intrigante”: *fondations religieuses et pratiques dévotionnelles dans la vie et la stratégie politique de Marie-Casimire Sobieska*, w: *I Sobieski...*, s. 140–155; A. Skrzypietz, *Publiczna i prywatna religijność...*, s. 25–40.

59 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 8 IV [1702], NGAB, fond 695, op. 1, nr 293, k. 183v., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 3, s. 207.

60 A. Skrzypietz, *Publiczna i prywatna religijność...*, s. 38.

61 De la reine de Pologne à la mère Marie de Jésus Petigot, de Varsovie 20 juin 1698, w: *En Pologne...*, s. 225–227.

Już w tym czasie Maria Kazimiera obawiała się, że ze względu na spory z zakonnicami konwentu warszawskiego – matką Magdaleną i Zuzanną od Ukrzyżowania, siostry nie będą w stanie utrzymać ciągłości profesji, a dochody z dóbr jarosławskich nie pokryją kosztów budowy dotąd niewzniesionego kościoła pw. św. Kazimierza. Wyraźny niepokój o uposażenie klasztoru warszawskiego pobrzmiewał w kolejnych listach królowej. Zrodził się on w związku z trudnościami z poborem dochodów z dóbr jarosławskich, administrowanych przez wojewodzinę bełską Elżbietę z Lubomirskich Sieniawską oraz zatrzymaniem wypłaty tzw. *donum nuptiale* przez Augusta II i uzależnieniem jej od zgody sejmu⁶². Królowa jasno stwierdzała, że fundacja klasztoru w Rzymie ma być ulepszoną wersją fundacji warszawskiej: „ustanowię z papieżem klasztor córek Świętego Sakramentu, by naprawić wszelkie niesławy, które moje siostry z Warszawy uczyniły przy okazji podstoliny”⁶³. Maria Kazimiera odnosiła się w tym miejscu do udzielenia azylu Urszuli Katarzynie z Alten-Bokumów Lubomirskiej, faworycie Augusta II⁶⁴. Innym razem prorokowała nawet, że w związku z okupacją stolicy przez Szwedów klasztorzy kapucynów, karmelitanek oraz sakramentek mogą zostać zniszczone⁶⁵. Obiecywała jednak pomoc siostram i zapewniała, że stale o nich myśli⁶⁶.

Przedstawione wyżej względy nie wyczerpują jednak powodów, dla których królowa zdecydowała się na fundację klasztoru rzymskiego. Analizując religijność królowej w Rzymie, dostrzegamy jej oddanie kontemplacji i medytacji modlitewnej w przybytkach siostr karmelitanek⁶⁷,

62 Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 25 IX [1699], NGAB, fond 695, op. 1, nr 290, k. 185r.–188v.; taż do tegoż, Rzym, 25 IX [1699], *ibidem*, nr 290, k. 109r.–114v., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 3, s. 61–63; taż do Klemensa XI, Rome, 13 XI [b.r.], BL, Ms. Add. 8526, k. 1–3; B. Popiołek, *Zamiana ról. Królowa Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska i Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska, kasztelanowa krakowska*, w: *Maria Kazimiera...*, s. 167–193.

63 Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 23 VII [1701], NGAB, fond 695, op. 1, nr 286, k. 94r.–103v., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 2, s. 127–131.

64 Po separacji z mężem Jerzym Dominikiem Lubomirskim i uzyskaniu unieważnienia małżeństwa podstolina koronna związała się z monarchą, któremu urodziła córkę. August II na okres połogu umieścił kochankę w klasztorze sakramentek. Sprawa ta wzburzyła opinię publiczną oraz królową Marię Kazimierę d’Arquien Sobieską, zob.: E. z Lubomirskich Sieniawska do Marii Kazimiery d’Arquien Sobieskiej, Warszawa, 23 VI 1701, w: *Korespondencja Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, kasztelanowej krakowskiej*, t. 3: *Jaśnie Oświecona Mościa Księżno Dobrodziejko: rodzina, przyjaciele i klienci (wybór)*, wyd. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016, s. 163–164.

65 Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 3 VI [1702], NGAB, fond 695, op. 1, nr 286, k. 113r.–121r., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 2, s. 195–201.

66 Taż do tegoż, Rzym, 17 X [1702], NGAB, fond 695, op. 1, nr 272, k. 185r.–188v.

67 Rzymski klasztor karmelitanek bosych, znany jako klasztor pod wezwaniem Maryi Królowej Niebios (Regina Coeli) przy via della Lungara 29 na Zatybrzu w Rzymie. O wizytach królowej wiadomo z jej korespondencji adresowanej do królewicza Jakuba

benedyktynek⁶⁸ i wizytek⁶⁹. Wdowa po Janie III uczestniczyła wraz mniszkami z modlitwach⁷⁰, regularnie odwiedzała ich klasztory, gdzie pozostawała na kilka dni, by w ciszy rozważać sprawy boskie: „Wyszłam od papieża o drugiej w nocy, a ze Św. Piotra tutaj to duża wyprawa. Klasztor sióstr karmelitanek, w którym jestem, jest bowiem bardzo blisko mojego pałacu”⁷¹. Jak wyraźnie stwierdzała, udawała się do karmelitanek, by w ich przybytku szukać wytchnienia od świata, co jednak nie oznaczało, że w okresie odosobnienia pozostawiała sprawy polityczne i rodzinne na łasce losu⁷². Kontakt królowej z mniszkami nie ograniczał się do modlitewnych czuwań, modlitw i wizyt. Królowa zachwycała się śpiewem zakonnic, np. w czasie mszy świętej w kościele klasztornym S. Margarita a Trastevere⁷³, słuchała uczonych kazań ojca Diego Grignaniego z zakonu celestynów w klasztorze pw. Oczyszczenia Najświętszej Marii Panny przy Porta Orsini⁷⁴, w końcu była świadkiem obłóczyn zakonnic w kościele S. Silvestro⁷⁵, w tym konsekracji

z 31 X 1700, 27 IX, 9 XII, 31 XII 1701, 25 II, 1 IV 1702 i 20 I 1703, zob.: *Listy Marii Kazimierzy z Archiwum Sobieskich z Olawy*, t. 1: *Listy do synów z lat 1699–1704*, red. A. Leyk, J.J. Sowa, Warszawa 2020; *Listy Marii Kazimierzy...*, t. 2.

- 68 Do XVI wieku w Rzymie istniało aż 17 klasztorów benedyktynek. Potem pozostało ich tylko kilka. Należały do nich konwenty nieklauzurowe: S. Ambrogio della Massima w rejonie S. Angelo, S. Anna dei Funari w rejonie Regola, S. Cecilia na Zatybrzu, S. Maria in Campo Marzio, Tor de' Specchi na Campitelli, S. Maria dei Sette Dolori i klauzurowy S. Susanna na Trevi, zob.: A. Marini, *Monasteri femminili a Roma nei secoli XIII–XV*, „Archivio Società Romana Storia Patria”, 2009, nr 132, s. 81–108; R. Cerone, *Il rinnovamento dei monasteri benedettini a Roma tra la fine del XII e l'inizio del XIII secolo: un'indagine preliminare*, w: *Roma religiosa. Monasteri e città (secoli VI–XVI)*, red. G. Barone, U. Longo, Roma 2018, s. 351–370; A. Lirosi, *I monasteri femminili a Roma nell'età della Controriforma: insediamenti urbani e reti di potere (secc. XVI–XVII)*, Roma 2010, *passim*. Królowa przebywała na nabożeństwach u benedyktynek w Tor de' Specchi, Zatybrzu i Campo Marzo, zob.: BNVE, *Avvisi Marescotti*, t. 3, sygn. 789, Roma, 21 VII 1703, k. 249v.; Archivio di Stato di Roma, Fondo Corporazione Religiose Benedittine in Campo Marzo, reg. 62, s. 238; reg. 63, s. 251, 331; reg. 64, s. 237, 240; reg. 65, s. 266–270; reg. 66, s. 248, 265 (tam mowa o zakupach na potrzeby aprowizacji królowej i jej dworu z okazji pobytu w klasztorze); F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 336; *La cronache di Santa Cecilia. Un monastero femminile a Roma in età moderna*, red. A. Lirosi, Roma 2009, s. 271; A. Lirosi, *Il corpo di santa Cecilia (Roma, III–XVII secolo)*, „Mélanges”, t. 122, 2010, nr 1, s. 1045.
- 69 F. Valesio, *Diario...*, t. 4, s. 22.
- 70 BC, Foglio di Foligno, Roma, 9 V 1699. Por. BNCVE, *Avvisi Marescotti*, t. 4, sygn. 790, Roma, 23 II 1704, k. 307v.; F. Valesio, *Diario...*, t. 3, s. 312.
- 71 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 18 II [1702], NGAB, fond 695, op. 1, nr 290, k. 21r.–32v., zob. *Listy Marii Kazimierzy...*, t. 3, s. 197.
- 72 Taż do tegoż, u sióstr, 4 III [1699], NGAB, fond 695, op. 1, nr 260, k. 57r.–58r.
- 73 BC, Foglio di Foligno, Roma, 25 VII 1699.
- 74 *Ibidem*, Roma, 17 IV 1700.
- 75 F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 684; Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 31 III [1703], NGAB, fond 695, op. 1, nr 277, k. 24r.–25r., zob. *Listy Marii Kazimierzy...*, t. 2, s. 259.

il. 4

Malowidło stropowe z gołębicą Ducha Świętego i inicjałami Marii Kazimiery Sobieskiej, Rzym, Palazzo Zuccari, Cappella di Maria Casimira di Polonia, 1702/1714; Raum B 016

bratanicy kardynała Barberiniego – Kamili⁷⁶, wysłuchiwała ich próśb o materialne wsparcie, a nawet pouczała mniszki co do reguł życia duchowego⁷⁷. Można przypuszczać, że królowa miała zamiar stworzyć klasztor we własnym pałacu, by nieprzerwanie oddawać się modlitwie i nie musieć opuszczać swojej rezydencji, nawet by udawać się na pobliskie Zatybrze.

Myśl o utworzeniu klasztoru w Palazzo Zuccari zrodziła się około lipca 1701 roku, kiedy królowa zamierzała nabyć rezydencję i traktować ją jako miejsce swojego pobytu na czas obecności w Rzymie. Dodać należy, że jej plany w tym okresie obejmowały wyjazd do Wenecji i zakup tam reprezentacyjnej siedziby, aby móc oddziaływać na sprawy toczące się w Rzeczypospolitej, Cesarstwie i Bawarii⁷⁸. Niedaleka przyszłość zweryfikowała wszakże te zamierzenia i królowa nigdy nie nabyła pałacu w Najjaśniejszej Republice:

Dokonuję nabycia pałacyku wewnątrz Rzymu blisko Trinità dei Monti lub by się lepiej wyrazić, który znajduje się nad nim, by tam ustanowić Wieszczą adorację. Sprowadzę z Francji zakonnice i urządzę tam sobie małe mieszkanie, które będzie stykało się z małym klaszturem wraz z przylegającymi domami wynajmowanymi dla mojej świty, by móc tam zostawić tego lub tych, których nie będę chciała zabrać do Wenecji, dokąd wyjadę z niewieloma osobami, ponieważ nie jest ani konieczne, ani właściwe, by mieć to wszystko, co ma się tutaj. Tak więc poniosę tam mniej wydatków i będę wydawać się, że wraz z tym, który mam zazwyczaj, będę mieć dwa dwory⁷⁹.

Z czasem królowa doszła do wniosku, że pozostanie w Rzymie pozwoli jej lepiej pilnować interesów rodzinnych i wywierać wpływ na postanowienia ojca świętego. Podjąwszy decyzję o fundacji klasztoru, Maria Kazimiera postanowiła zainteresować pomysłem papieża Klemensa XI⁸⁰. Sądziła, że namiestnik Chrystusa nie odmówi zgody z powodu jej powszechnie znanej pobożności, zajmowanej rangi oraz silnego i osobistego przekonania, że to jej zawdzięcza swój wybór na stolec papieski w konklawe 1700 roku⁸¹. Z korespondencji królowej dowiadujemy się,

76 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 27 III [1703], NGAB, fond 695, op. 1, nr 277, k. 39v.

77 F. Valesio, *Diario...*, t. 1, s. 341.

78 Por. J. Pietrzak, „*Venezia è molto grande e bella*” – *racconto di due soggiorni della regina Maria Casimira d'Arquien Sobieska a Venezia e in Veneto negli anni 1699 e 1705*, „*Italica Vratislaviensia*”, t. 12, 2021, nr 1, s. 67–85.

79 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 9 VII [1701], NGAB, fond 695, op. 1, nr 277, k. 51r.–58r., *Listy Marii Kazimiery...*, t. 2, s. 123. Por. też do tegoż, z Rzymu, 2 VII 1701, NGAB, fond 695, op. 1, nr 259, k. 43v., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 1, s. 298–299.

80 Taż do tegoż, Rzym, 23 VII [1701], NGAB, fond 695, op. 1, nr 286, k. 94r.–103v., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 2, s. 127–131.

81 Problem ten szczegółowo przeanalizował Gaetano Platania, zob.: G. Platania, *Gli ultimi...*, s. 107–128; *idem*, *Corrispondenza di Maria Kazimiera...*, s. 163–171.

że zawsze pokornie upadała do papieskich stóp, z uniżoną prośbą o sprowadzenie mniszek⁸². Sugeruje to, że papież albo zanieczywał sprawę, albo nie czuł się zobowiązany do czegokolwiek wobec królowej. To drugie przypuszczenie zdaje się być bliższe prawdy w kontekście zakulisowych kroków, jakie poczyniła królowa, by wyrzucić presję na papieża. Projekt ustanowienia klasztoru benedyktynek od adoracji Najświętszego Sakramentu wsparli kardynałowie sympatyzujący z Marią Kazimierrą i oddani jej interesom: Carlo Barberini, Renato Imperiali, Giuseppe Sacripante i Giovanni Maria Gabrielli⁸³. Pomysł królowej poznali też członkowie rodziny Albanich, do której należał Klemens XI. Maria Kazimiera dwukrotnie odwiedziła matkę kardynała Annibale Albaniego – Marię Bernardinę, wówczas już rezydentkę klasztoru pw. św. Barbary. Królowa przebywała w klasztorze w towarzystwie papieskiej bratanicy Olimpii Albani, zabiegając, by podjęła staranie i wyjednała zgodę papieża na erygowanie klasztoru benedyktynek w jej rezydencji na Trinità dei Monti⁸⁴.

Równocześnie z zabiegami podejmowanymi w Rzymie królowa sondowała opinię samych sakramentek i arcybiskupa Paryża Louisa Antoine'a de Noaillesa na temat ustanowienia fundacji. Nie tylko powoływała się na wolę samej założycielki matki Mechtyldy, lecz również przypominała swoje listowne kontakty z matkami Katarzyną od Jezusa (Élisabeth Guillaume), Marią od św. Michała i Gertrudą od Wniebowzięcia, przełożonymi klasztorów w Toul i Rambervillers. Królowa wyjaśniała, że natchniona przez listy znanej reformatorki życia religijnego i przewodniczki duchowej karmelitanek paryskich Marii od Wcielenia (Barbe Jeanne Avrillot), postanowiła stworzyć dzieło wychwalające Boga, a jednocześnie oddać cześć jej świętości życia⁸⁵.

Papież wydał zgodę na fundację klasztoru 28 stycznia 1702 roku⁸⁶ i postanowił o sprowadzeniu siostr pod opieką opata Bachelier, doktora Sorbony i kanonika katedralnego Reims⁸⁷. Zgodnie z tą wolą sekretarz stanu kardynał Fabrizio Paulucci wystosował w maju tego samego roku pismo do

82 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Klemensa XI, 7 X [1702], BL, Ms. Add. 8526, k. 26; też do tegoż, b.m.d., *ibidem*, k. 42–43.

83 Taż do tegoż, b.m., 21 I [1702], BL, Ms. Add. 8526, k. 22.

84 BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 4, sygn. 790, Roma, 5 VIII 1702, k. 151v.; BC, Foglio di Foligno, Roma, 9 IV 1712; F. Valesio, *Diario...*, t. 1, s. 562; *ibidem*, t. 2, s. 133, 237, 313.

85 Da la mère Catharine de Jésus, 24 II 1702, w: *En Pologne...*, s. 227–229.

86 Diario di questa Corte di Roma dall'anno 1700 fino al 1706, Biblioteca Apostolica Vaticana, Codice Ottoboni Latini 2655, k. 92r.

87 Fondation de monastère de Rome 1702–1708, w: *En Pologne...*, s. 246–247. Być może królowa pragnęła podziękować papieżowi za aprobatę i z tego powodu zapytywała listownie swojego syna królewicza Jakuba o możliwość sprowadzenia z Gdańska kompletu ołtarzowego złożonego z dużego krucyfiks i czterech albo sześciu świeczników, zob. Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 4 III 1702, w: *Listy...*, t. 1, s. 329.

nuncjusza apostolskiego przy dworze wersalskim, arcybiskupa Philippa Antonia Gualtieriego, by stosowną zgodę na podróż zakonnic wydał król Ludwik XIV. 18 sierpnia tego samego roku arcybiskup Paryża, za zgodą matki przełożonej Małgorzaty (Marii od Jezusa) Petigot, wyznaczył dwie matki – Scholastykę od Jezusa (Marguerite de L'Églis), Marię Michalinę de la Conception (Michèle Hélène de Moussy) i dwie profeski – Marię Genowefę od Wniebowzięcia (Charlotte Tocquigny) i Marię de Saint Marthe (Barbe Boutry), by zawiązały wspólnotę w Rzymie⁸⁸.

Na początku września zakonnice opuściły Paryż i drogą przez Lyon, Saint Esprit i Awinion, dotarły 19 września do Marsylii, gdzie czekały na nie galery papieskie. Pięć dni po przybyciu do portowego miasta mniszki popłynęły do portu w Livorno⁸⁹. Przez cały czas trwania ich podróży Maria Kazimiera martwiła się o zdrowie sakramentek i polecała ich wyprawę Bogu, by bezpiecznie przybył do Wiecznego Miasta: „Giunse alle 23 hore staffetta spedita di Civita Vecchia dal cavalier Ferretti alla regina di Polonia con l'avviso che egli con la galera havea da Marseglia trasportate le monache destinate per l'instituzione del nuovo monasterio che fonda S. Maestà”⁹⁰. Zakonnice, którym przewodziła Matka Scholastyka od Jezusa, przybyły do Rzymu w nocy z 6 na 7 października 1702 roku. Królowa wraz z kardynałem wikariuszem Rzymu Gasparem Carpegną przywitała benedyktyнки sakramentki podczas mszy świętej zorganizowanej w kościele Trinità dei Monti, a następnie zaprosiła je na poczęstunek⁹¹.

Maria Kazimiera planowała, że zakonnice przekroczą zakonną klauzurę po miesiącu od przybycia. Do tego czasu starała się urządzić ich klasztor. Uzyskała w tym celu pozwolenie od zarządu dróg na utworzenie otwartego mostu łączącego pałac z willą Torres, a od właścicieli parteru pałacu (Giacoma Zuccariego i opata Francesco Nazzariego) – na przebudowę wnętrza, choć nie obyło się bez sprzeciwów⁹². Klasztor miał

88 Fondation de monastère de Rome 1702–1708, w: *En Pologne...*, s. 246–247. Małgorzata Borkowska zasugerowała, że królowa wezwała matkę Małgorzatę do przyjazdu do Rzymu, znając jej dokonania podczas przełożęństwa w klasztorze warszawskim, lecz ta odmówiła i pozostała we Francji. W latach 1708–1718 przebywała w Paryżu i tam zmarła, zob. *Małgorzata Petigot*, w: M. Borkowska, *Słownik księż...*, s. 117.

89 Loué soit à jamais le très Saint Sacrement, de Rome de 8e octobre 1702, w: *En Pologne...*, s. 250–251.

90 F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. s. 301–303. Por. Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 17 X [1702], NGAB, fond 695, op. 1, nr 272, k. 185–188v.; taż do tegoż, Rzym, 20 V [1702], *ibidem*, nr 293, k. 103r.–104v.

91 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 7 X [1702], NGAB, fond 695, op. 1, nr 290, k. 117–121v., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 3, s. 229–230; BNCVE, Avvisi Marescotti, t. 4, sygn. 790, k. 169v.; F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 303.

92 Pałac nabył Federico Zuccari w 1590 roku. Po jego śmierci w 1609 roku pałac przeszedł na własność jego synów – Ottaviana, Orazia, Girolama i córki Isabelli. W 1614 roku bracia sprzedali pałac Marcantoniovi Toscanellemu. Nowy właściciel podzielił pałac na dwie części: *casa grande*, złożona z apartamentów prywatnych, oraz *casino*, pełniące rolę studio i przeznaczone dla jego siostry Lucidy. Tę część

zostać ulokowany na piętrach od drugiego do czwartego, w części pałacu zwanej *casino*, znajdującej się na styku ulic Felice i Gregoriana⁹³. Zakonnice zostały kanonicznie wprowadzone do nowego klasztoru pod koniec października 1702 roku, choć nadal trwały prace murarskie m.in. w kaplicy ozdobionej w sklepieniu gołębicą Ducha Świętego, a w lunetach – monogramem królowej⁹⁴. Przebywanie zakonnice w niewykończonych i nieprzystosowanych do klauzury pomieszczeniach sprawiło, że niektóre zachorowały. Rekonwalescentki zostały przeniesione do Palazzo Cibo przy placu św. Apostołów, sąsiadującego z Palazzo Odescalchi i zajmowanego przez kardynała d'Arquien⁹⁵. W listopadzie za zgodą papieża zakonnice zostały zabrane do klasztoru św. Cecylii na Zatybrzu z okazji święta patronalnego:

Nel 1702, giorno della festa di santa Cecilia, viene avviso in detta mattina che il dopo pranso, alli 21 hora, Sua Santità, papa Clemente XI veniva alla feste e voleva entrare al monasterio con la Maestà la Regina di Polonia, la quale mancava dentro anco dieci monache venute di Francia per la fondatione qui in Roma di un monastero dell'ordine benedettino, chiamato del Santissimo Sacramento. E per ciò la mattina di detta festa entrò per ordine di Sua Santità il signor Urbano Rocci primo furiero: fece fare nella stanza di sacrestia dove si lavora, il trono per Sua Santità et una sedia d'appoggio fuori del trono vicino al papa per la regina ed intorno alla stanza li scabelloni dipinti, quali fece venire per sedervi li signori cardinali. Onde, mentre che dalli musici si cantava il vespero, venne in chiesa li papa ed anco la regina e le dette monache francese e molti cardinali. Adorato che ebbero la chiesa si apri la porta del monastero et éntro la Sua Santità con la regina, le monache e cardinali, prelati e crocifero.

objęła w posiadanie córka Marcantonio – Constanza. Rodzina Zuccarich nie zrezygnowała jednak ze swoich praw do całości rezydencji. Dodatkowo, na podstawie zapisu ostatniej woli Lucidy z 1619 roku, *casino* zostało oddane archikonfraterni Santissima Annunziata, funkcjonującej przy klasztorze Santi Quattro Coronati. Po procesie z rodziną Zuccari w 1651 roku Constanzy przyznano parter, podczas gdy górne piętra zajęli Zuccari. Dwadzieścia lat po tej sprawie następcą Vittoria Zuccariego – opat Lorenzo – i jego bratankowie Giacomo i Filippo na stałe ulokowali się w apartamentach. Z kolei po śmierci Constanzy jej część w Palazzo przejął mąż hrabia Girolamo Clementini i jego bratanek Girolamo Curzio Clementini. Ten ostatni w 1692 roku sprzedał parter Francesco Nazzariemu, profesorowi La Sapienzy i redaktorowi gazety „Giornale de' Letterati d'Italia”. Królowa Maria Kazimiera po objęciu nieruchomości w lipcu 1702 roku zaczęła wykupywać kolejne części pałacu od ich właścicieli, co trwało aż do 1707 roku. Fundując klasztor, Maria Kazimiera usunęła także członków archikonfraterni, co wzbudziło złość Giacomina Zuccariego. Nazzari z kolei surowo odmówił królowej sprzedaży swojej części, najcenniejszej, bo ozdobionej freskami Federica Zuccariego, zob.: F. Curti, *Nuovi documenti...*, s. 331–349.

- 93 BL, Ms. Add. 8526, k. 81–82 (opis rozmieszczenia i przeznaczenia apartamentów w Palazzo Zuccari); F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 292; Loué soit à jamais le très Saint Sacrement..., s. 254; P. Migasiewicz, *Pieuse...*, s. 154.
- 94 F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 310; Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Klemensa XI, b.m.d., BL, Ms. Add. 8526, k. 53–54. Podobna polichromia została wykonana na zlecenie królowej w klasztorze warszawskim, por. Girolamo Alberti do Marii Kazimierzy d'Arquien Sobieskiej, Marieville, 18 XI 1695, NGAB, fond 695, op. 1, nr 241, k. 8r.–v.
- 95 F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 305, 306.

La madre abbadessa con tutte le monache ricevono inginocchiate il papa e s'invio nella sacrestia dove si pose a sedere nel trono, come anco si pose a sedere la regina e li eminentissimi cardinali. Intanto là sopradette monache francese, a due a due, gli bagiorno il piede a Sua Santità ed egli discorse con loro in francese intorno la loro fondatione, che per tale effeto Sua Santità prese occasione di entrare per compire il loro desiderio di parlargli intorno a questo, seguitando tutto il tempo la regina in discorrere con Sua Santità⁹⁶.

Na koniec zakonnicze uczestniczyły we mszy, a po celebracji zostały pożegnane papieskim błogosławieństwem oraz pocałunkiem pokoju od kardynałów. Po powrocie do Palazzo Zuccari otrzymały za pośrednictwem Marii Kazimieri portret założycielki zakonu, obraz Madonny i św. Łucji, różańce oraz bogatą monstrencję, a od samej królowej – porcelanową zastawę. Papież odnosił się z respektem i serdecznością do zakonnic i obiecał im przybyć na uroczystość religijną⁹⁷.

Klemens XI dotrzymał obietnicy i na wyraźne zaproszenie królowej przewodniczył adoracji Najświętszego Sakramentu w kaplicy Palazzo Zuccari⁹⁸, a następnie pojawił się tam w związku z obchodami Bożego Ciała, prowadząc procesję eucharystyczną:

Alle hore 21 S. Beatitudine, servito in carrozza dalli dui cardinali palatini e preceduto da numerosa cavalcada, si portò al monastero delle ginnesie alle Botteghe Oscure, dove si celebra da quelle religiose con solennità la festa del SS.mo Sacramento e le consolò con ammetterle al bacio del piede e da quel luogo passò alla Trinità de' Monti alla chiesa del nuovo monastero eretto nella casa de' Zucchari dalla regina di Polonia⁹⁹.

Królowa dbała o zakonnicze i bacznie obserwowała ich życie, nazywając je niekiedy „nierównym”, choć trudno stwierdzić, do czego to określenie mogło się odnosić¹⁰⁰. One odwdzięczały się modłami za rodzinę Sobieskich¹⁰¹. Maria Kazimiera martwiła się o codzienny byt mniszek, czego dowodem był jej strach o życie mniszek po trzęsieniu ziemi, jakie nawiedziło Rzym w 1703 roku¹⁰². Wystarała się też o nadanie konwentowi

96 *Le cronache di Santa Cecilia...*, s. 270–271; Loué soit à jamais le très Saint Sacrement..., s. 255–256; F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 336.

97 Loué soit à jamais le très Saint Sacrement..., s. 257.

98 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Klemensa XI, b.m.d., BL, Ms. Add. 8526, k. 16r.–17r.; taż do tegoż, b.m.d., *ibidem*, k. 52r.–53v.

99 F. Valesio, *Diario...*, t. 2, s. 615. Kaplica pałacowa od tego czasu stała się miejscem, w którym koncentrowało się życie liturgiczne i społeczne dworu. Przykładem były chrzty i małżeństwa zawierane przez dworzan oraz szczególne celebracje, jak udzielenie niższych święceń kanonikowi Michałowi Wodzickiemu w 1707 roku, zob. J. Pietrzak, *Rzymski dwór...*, s. 75.

100 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 9 VII [1703], NGAB, fond 695, op. 1, nr 277, k. 58, zob. *Listy Marii Kazimieri...*, t. 2, s. 285.

101 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, 9 XII 1702, w: *Listy...*, t. 1, s. 346.

102 Taż do tegoż, Rzym, 20 I [1703], NGAB, fond 695, op. 1, nr 272, k. 146r.–153v., *Listy Marii Kazimieri...*, t. 2, s. 247–253.

konstytucji zakonnych, chcąc w ten sposób zrealizować wielkie dzieło matki Mechtyldy, jakim było oficjalne uznanie zakonu przez papieża oraz zabezpieczyć swoją fundację przed pretensjami ze strony innych zakonów, m.in. minimitów z Trinità dei Monti¹⁰³. Papież chętnie szafował odpustami i darami duchowymi¹⁰⁴ na rzecz klasztoru, ale starał się także uposażać go zwolnieniami i przywilejami. Jednym z nich było pozwolenie na czerpanie trzech uncji wody z ujęcia Acqua Felice pobieranych w Quattro Fontane naprzeciwko kościoła S. Carlo¹⁰⁵.

Konwent u progu jego fundacji w 1703 roku składał się z ośmiu zakonnic i dwóch służących, w latach 1704–1708 było już tylko sześć zakonnic i dwie służące¹⁰⁶. Nie są nam znane pełne powody, dla których papież we wrześniu 1708 roku zdecydował się na odesłanie zakonnic do Francji¹⁰⁷. Oficjalnie mówiło się, że nie znaleziono Włoszek, które chciałyby wstąpić do tego klasztoru, a trudno było sprowadzać kolejne Francuzki:

Le monache fatte venire da Francia anni sono dalla regina di Polonia, che hanno per instituto l'adorazione perpetua del Venerabile e collocate dalla medesima alla Trinità dei Monti appresso il suo palazzo, non havendo sin hora ritrovato donzelle italiane che volessero entrare nel loro monastero, questa sera furono a baciare il piede di N. S. per ripassarsene in Francia sopra due galere francesi¹⁰⁸.

Przypuszczać można, że wpływ na to postanowienia miały pogarszające się relacje pomiędzy królową a Klemensem XI. Decyzja papieża kładła kres istnieniu klasztoru. Wątpliwe jest, że kiedykolwiek poznamy prawdziwe tego powody. Nie był to jednak definitywny koniec kontaktów rodziny Sobieskich z mniszkami. Królowa Maria Kazimiera w swoim testamencie zapisała mniszkom z klasztoru warszawskiego uposażenie w wysokości 8000 złotych zabezpieczonych na dobrach oleskich, gdyby egzekucja tej

103 Taż do Klemensa XI, b.m.d., BL, Ms. Add. 8526, k. 28r.; taż do tegoż, b.m.d., *ibidem*, k. 53r.–54v.; taż do tegoż, b.m.d., *ibidem*, k. 82; J. Stabińska, *Ogień na ołtarzu...*, s. 97.

104 Klemens XI do Marii Kazimiery d'Arquien Sobieskiej, Roma, b.d., Biblioteca Olivetana w Pesaro, Archivio Albani, sygn. 2-09-186, k. 1r.–4r.

105 Registri de'Chirografi de I Sommi Pontifici Innocento XII e Clemente XI a Monsignor Lorenzo Corsini Tesoriere Generale della R.C.A., Biblioteca Corsiniana w Rzymie, coll. 34.G.18, k. 82v.–83v.

106 J. Pietrzak, *Rzymski dwór...*, s. 75. Do przybyłych z Francji zakonnic dołączyła matka Maria od św. Placyda wraz z dwiema profeskami – siostrą Marią od św. Marty i Marią Magdaleną od św. Józefa, sprowadzonymi na polecenie królowej z Warszawy. Por. Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska do Klemensa XI, b.m.d., BL, Ms. Add. 8526, k. 82r.–83v.; M. Borkowska, *Leksykon zakonnic polskich*, t. 2: *Polska Centralna i Środkowa*, Warszawa 2005, s. 81, 85.

107 Początkowo myślano o włączeniu zakonnic do klasztoru benedyktynek S. Maria in Campo Marzo, por. Du cardinal de Noailles, Confian, 31 X 1707, w: *En Pologne...*, s. 257. O późniejszych działaniach papieża, zob. Klemens XI do matki Marii de Saint Françoise de Paule, Roma, 11 XI 1708, w: *ibidem*, s. 257–258; BC, Foglio di Foligno, Roma, 22 IX 1708; F. Valesio, *Diario...*, t. 4, s. 159.

108 F. Valesio, *Diario...*, t. 4, s. 159.

należności z dóbr jarosławskich była nadal niemożliwa¹⁰⁹. Ponadto jedna z matek przebywająca ongiś w Rzymie, Maria Genowefa od Wniebowzięcia utrzymywała korespondencję z wnuczką i imienniczką królowej, o czym świadczy list Marii Kazimiery Sobieskiej do zakonnicy z 1716 roku, z okresu likwidacji spraw po zmarłej w Blois królowej¹¹⁰.

Fundacja klasztoru benedyktynek sakramentek była ściśle związana z charakterem eucharystycznym, zajmującym szczególne miejsce w duchowości królowej Marii Kazimiery. Klasztor w Palazzo Zuccari nie zdobył tej sławy, co święte przybytki wzniesione staraniem małżonki Jana III w Warszawie. Powołanie do życia wspólnoty w centrum chrześcijaństwa umacniało pozycję królowej i dawało dowód jej głębokiej pobożności. Królowa manifestowała, poza dewocją, także ściśle przywiązanie do swoich francuskich korzeni i tożsamości¹¹¹. Chociaż mniszki w większości pochodziły z domów zakonnych z Francji, to także umieszczenie ich klasztoru we własnym pałacu na Trinità dei Monti, a zatem obszarze dominacji żywiołu galijskiego, wydaje się nieprzypadkowe¹¹². Należy

109 *Rzymskie testamenty królowej Marii Kazimiery spisane w 1713 i 1714 roku*, w: *Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich*, wyd. K. Kossarzecki, Warszawa 2012 („Ad Villam Novam. Materiały do dziejów rezydencji”, t. 7), s. 100–101. Warto dodać, że w okresie rezydencji królowej w Rzymie jej wnuczka przyjaźniła się z zakonnicy i często przebierała się w habit, co królowa kwitowała śmiechem: „Twoje dziecko ma się dobrze, Bogu dzięki i Cię całuję i swoją mamę. Ona robi się podobną do Ciebie coraz bardziej. Wchodzi do mojego pokoju ubrana w zakonnice adoracji. Schowała się, by się w ten sposób przebrać. Pani Sardi jedyna wiedziała o sekrecie. Matka [Scholastyka] od Jezusa nie mogła jej odmówić tej małej rozrywki. Nazwałam ją matką Boga umiłowaną. Jest piękna jak dzień w tym ubraniu, jest podobna całkiem do Twojego małego portretu, który jest w Jaworowie. Jej oczy wydają się jeszcze piękniejsze”, zob. Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska do Jakuba Sobieskiego, Rzym, 21 VII [1703], NGAB, fond 695, op. 1, nr 286, k. 45r.–v., zob. *Listy Marii Kazimiery...*, t. 2, s. 289. Wdowa po Janie III zdecydowanie jednak nie chciała, by jej wnuczka została zakonnica. Tymczasem wg Małgorzaty Borkowskiej, po przyjeździe z Blois Maria Kazimiera wstąpiła do klasztoru norbertanek zwierzynieckich i złożyła profesję wraz z początkiem 1732 roku oraz przyjęła imię zakonne Kunegundy na cześć swojej ciotki, elektorowej bawarskiej. Autorka, na podstawie źródeł klasztornych, wspomniła, że wnuczka Jana III zmarła 7 stycznia 1751 roku, a należny jej posag przekazany został konwentowi dopiero rok po jej śmierci. Kwestia wstąpienia Marii Kazimiery Sobieskiej do klasztoru jest dyskusyjna, bowiem Aleksandra Skrzypietznica uznała, że druga córka Jakuba zmarła w roku 1723, podała szczegóły dotyczące jej choroby, pochówku oraz testamentu, por. *Leksykon...*, t. 2, s. 484 (tam odesłanie do podstawy źródłowej noty biograficznej); A. Skrzypietznica, *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011, s. 565–566. Co warto jednak przytoczyć, to fakt, że klasztorną przyszłość królowa przewidywała dla innej z wnuczek Marii Karoliny, por. A. Skrzypietznica, *Rzymski okres...*, s. 74; *Listy Marii Kazimiery...*, t. 2, s. 26–27, 32–33, s. 62–63.

110 Maria Kazimiera Sobieska do Marii Genowefy de l’Assomption, Blois, 26 VI 1716, w: *En Pologne...*, s. 259.

111 M. Komaszynski, *Maria Kazimiera...*, s. 257–259; G. Pomuarède, *Marie-Casimire de la Grange d’Arquien et les réseaux français en cour de Rome (1699–1701)*, w: *I Sobieski...*, s. 102–126.

112 E.C. Napolitano, *Erasing Papal Presence: the Minimis and the Marking of French Territory on the Pincio, 1662–1670*, w: *La chiesa e il convento della Trinità de’ Monti*.

w końcu potraktować fundację jako wyjątkową z powodu jej umieszczenia w prywatnym pałacu. Możemy przyjąć, że królowa nie dysponowała odpowiednio wysokimi funduszami, aby wystawiać osobny kościół z zabudowaniami klasztorными, nie dysponowała odpowiednimi gruntami, a starania o takowe musiałyby zająć czas i stać się źródłem dodatkowych kłopotów. Zwróćmy jednak uwagę, że rzymskie rezydencje należące do arystokratycznych rodów miały jedynie własne kaplice, ale nie klasztory¹¹³. Maria Kazimiera zyskała zatem coś, co okazało się niepospolite i wyjątkowe, co pozwalało jej wyróżniać się na tle innych dynastów.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archivio di Stato di Pesaro, Avvisi e dispacci politici documentazione concernante il Cardinale Annibale Albani di Pesaro, t. 2, 3, 7, 8.
- Archivio di Stato di Roma, Fondo Corporazione Religiose Benedittine in Campo Marzo, reg. 62, reg. 63, reg. 64, reg. 65, reg. 66.
- Archivio Storico Capitolino w Rzymie, Archivio Capranica-Scarlati, busta 1190, fasc. 4.
- Archiwum Wizytek Warszawskich, sygn. B-23
- Biblioteca Apostolica Vaticana, Codice Ottoboni Latini 2655.
- Biblioteca Casanatense w Rzymie, Foglio di Foligno z lat 1699–1708.
- Biblioteca Corsiniana w Rzymie, coll. 34.G.18.
- Biblioteca Nazionale Centrale Vittorio Emanuele w Rzymie, Avvisi Marescotti, vol. 3, sygn. 789, vol. 4, sygn. 790.
- Biblioteca Olivetana w Pesaro, Archivio Albani, sygn. 2-09-186.
- Biblioteka Książąt Czartoryskich – Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, sygn. 782.
- British Library, Ms. Add. 8526.
- Nacyanalny Gistaryčny Archiŭ Belarusi w Mińsku, fond 695, op. 1, nr 62, 138, 241, 259, 260, 272, 277, 286, 290, 293.

Edycje źródłowe

- En Pologne avec les bénédictines de France. Documents originaux, réunis et présentés par les bénédictines du Saint Sacrement de Rouen*, red. J. Lecer, J. Doust, Paris 1984.

Ricerche, nuove letture, restauri, red. C. de Matteo, S. Roberto, Roma 2016 s. 44–56; M. Boiteux, *Fêtes et identité nationale à la Trinità de' Monti*, w: *ibidem*, s. 68–77.

- 113 Wyjątkiem był jeszcze Palazzo Ginassi przy Largo S. Lucia Filippini. W 1624 roku kardynał Domenico Ginnasi połączył kościół i klasztor karmelitanek pw. św. Łucji ze swoją rezydencją, która została przebudowana w XVIII wieku i w tej postaci dotrwała do lat 1935–1940, zob. M. Ricci, *Ottaviano Mascarino e l'architettura del primo Cinquecento. Note su un disegno inedito per palazzo Ginnasi a Roma*, „ArcHistoR”, R. 8, 2021, nr 15, s. 33–51. Por. P. Waddy, *Seventeenth-Century Roman Palaces. Use and the Art of the Plan*, London 1990.

- F.D.S., *Dwór Jana III w 1688 i 1689*, wyd. J. Siemieński, „Czas. Dodatek miesięczny”, R. 4, 1859, t. 13.
- Jabłonowski J.S., *Traktat o familiach i koligacjach*, wyd. M. Górny, Wrocław 2015.
- Korespondencja Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, kasztelanowej krakowskiej*, t. 3: *Jaśnie Oświecona Mościa Księżno Dobrodziejko: rodzina, przyjaciele i klienci (wybór)*, wyd. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016.
- La cronache di Santa Cecilia. Un monasterio femminile a Roma in età moderna*, red. A. Lirosi, Roma 2009.
- Listy Marii Kazimiery z Archiwum Sobieskich z Oławy*, t. 1: *Listy do synów z lat 1699–1704*, red. A. Leyk, J.J. Sowa, Warszawa 2020.
- Listy Marii Kazimiery z archiwum Sobieskich w Oławie*, t. 2: *Listy do synów z lat 1697–1704*, red. A. Czarniecka, tłum. R. Zaborowski, Warszawa 2021.
- Listy Marii Kazimiery z Archiwum Sobieskich w Oławie*, t. 3: *Listy do królewicza Jakuba z lat 1699–1703*, red. A. Czarniecka, tłum. A. Leyk, Warszawa 2024.
- Listy z czasów Jana III i Augusta II*, wyd. G.B.U. W. Skrzydylka, Kraków 1870.
- Poczobut-Odlanicki J.W., *Pamiętnik (1640–1684)*, wyd. A. Rachuba, Warszawa 1987.
- Sarnecki K., *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego*, t. 1: *Diariusz 1691–1696*, t. 2: *Relacje 1690–1695*, wyd. J. Woliński, Wrocław 2005.
- Valesio F., *Diario di Roma*, red. G. Scano, G. Gaglia, t. 1–4, Roma 1972.
- Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich*, wyd. K. Kossarzecki, Warszawa 2012 („Ad Villam Novam. Materiały do dziejów rezydencji”, t. 7).

Opracowania

- Aleksandrowicz M., *Z badań nad dziejami religijności wiernych na przykładzie archidiaconatu gnieźnieńskiego w początkach XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 24, 1976, z. 2, s. 5–34.
- Andral W., *Paradoks ziarna pszenicy. Droga życia wewnętrznego Katarzyny de Bar – Matki Mechtyldy od Najświętszego Sakramentu (1614–1698)*, Kraków 2015.
- Bania Z., *Fundator i jego dzieło na przestrzeni dziejów*, w: *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. 8, red. J. Lileyko, I. Rolska-Boruch, Lublin 2007, s. 7–14.
- Bergin J., *Church, Society, and Religious Change in France, 1580–1730*, Cornell 2009.
- Bluche F., *Życie codzienne we Francji w czasach Ludwika XIV*, tłum. W. Biełkowska, H. Igalson-Tygielska, Warszawa 1990.
- Boccolini A., *La Lega Santa del 1684 e l'ambasciata straordinaria di Angelo Morosini alla corte di Jan III Sobieski tratta dalle carte conservate presso l'Archivio di Stato di Venezia*, „Eastern European History Review”, 2020, nr 3, s. 27–47.
- Boiteux M., *Fêtes et identité nationale à la Trinità de' Monti*, w: *La chiesa e il convento della Trinità de' Monti. Ricerche, nuove letture, restauri*, red. C. de Matteo, S. Roberto, Roma 2016, s. 68–77.

- Borkowska U., *Badania pojęć i postaw religijno-moralnych w oparciu o źródła historyczne*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 22, 1974, z. 2, s. 5–11.
- Borkowska M., *Leksykon zakonnic polskich*, t. 2: *Polska Centralna i Środkowa*, Warszawa 2005
- Borkowska M., *O prawo dla Boga: spotkanie z matką Mechtyldą de Bar*, Kraków 2019.
- Borkowska M., *Panny siostry w roli instytucji usługowej. Czego oczekiwało społeczeństwo od klasztoru żeńskiego w XVII i XVIII wieku*, w: *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, A. Półoś-Lenartowicz, Opole–Wrocław 1996, s. 55–66.
- Borkowska M., *Słownik księń benedyktyńskich*, Niepokalanów 1996.
- Borkowska M., *Szkoła warszawskich sakramentek według zachowanych źródeł*, „Nasza Przeszłość”, t. 90, 1998, s. 157–180.
- Brun Le J., *Histoire spirituelle de la France*, Paris 1964.
- Caprio F. de, *L'accoglienza di Maria Kazimiera Sobieska a Roma e il precedente di Cristina di Svezia*, „Eastern European History Review”, 2020, nr 3, s. 127–153.
- Caprio F. de, *La corte di Maria Casimira si fa turista*, w: *Viaggio e paesaggio*, red. N. Boccara, G. Platania, Viterbo 2005, s. 195–212.
- Caprio F. de, *Maria Casimira Sobieska e una guida antiquaria di Roma*, „Studi Romani”, t. 59, 2013, nr 1–4, s. 244–269.
- Cerone R., *Il rinnovamento dei monasteri benedettini a Roma tra la fine del XII e l'inizio del XIII secolo: un'indagine preliminare*, w: *Roma religiosa. Monasteri e città (secoli VI–XVI)*, red. G. Barone, U. Longo, Roma 2018, s. 351–370.
- Chodoyko M., Guttmejer K., Sito J., *Kościół Wizytek w Warszawie*, Warszawa 2006.
- Chrościński J.A., *Kościół Wizytek. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1973.
- Ciupak E., *Kult religijny i jego społeczne podłoże. Studia nad katolicyzmem polskim*, Warszawa 1965.
- Curti F., *Nuovi documenti su palazzo Zuccari: proprietà e ristrutturazioni edilizie dal XVII al XIX secolo*, „Römisches Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana”, t. 39, 2009/2010, s. 329–391.
- Daoust J., *Catherine de Bar, mère Mectilde du Saint Sacrement*, Paris 1979.
- Descamps G., *L'adoration du Saint-Sacrement à Port-Royal*, „Chroniques de Port-Royal”, 1994, nr 43, s. 25–39.
- Domin M., *Dary papieskie dla Jana III i Marii Kazimiery*, „Studia Wawelińska”, t. 9/10, 2000/2001, s. 85–105.
- Domin M., *Złota róża – dar papieża Innocentego XI dla Marii Kazimiery*, „Studia Wilanowskie”, t. 23, 2016, s. 13–28.
- Dompnier B., *Un aspect de la dévotion eucharistique dans la France du XVIIe siècle: les prières des Quarante-Heures*, „Revue d'Histoire de l'Église de France”, t. 67, 1981, nr 178, s. 5–31.
- Dubas-Urwanowicz E., *Fundacje kościelne i klasztorne grodzieńskie do XVIII w.*, w: *Fundacje i fundatorzy w średniowieczu i epoce nowożytnej*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2000, s. 130–142.

- Dubas-Urwanowicz E., *Porządkowanie świata? Fundacje i donacje świeckie magnaterii w Rzeczypospolitej XVII wieku*, w: *Staropolski ogląd świata. Materiały z konferencji Wrocław 23–24 października 2004 r.*, red. B. Rok, F. Wolański, Wrocław 2004 („Prace Historyczne”, t. 36), s. 75–82.
- Fiorani L., *Processioni tra devizione e politica*, w: *La festa a Roma: dal Rinascimento al 1870. Catalogo della mostra* (Roma, 1997), red. M. Fagiolo dell’Arco, t. 2, Torino 1997, s. 66–83.
- Fosi I., *Court and city in the ceremony of possesso in the sixteenth century*, w: *Court and Politics in Papal Rome, 1492–1700*, red. G. Signorotto, M.A. Visceglia, Cambridge 2002, s. 31–53.
- Frommel Ch.L., *Der Palazzo Zuccari. Vom Künstlerhaus zum Max-Planck-Institut*, „Jahrbuch / Max-Planck-Gesellschaft”, 1982, s. 37–57.
- Frommel Ch.L., *Il Palazzo Zuccari e gli altri edifici dell’Istituto*, w: *Bibliotheca HertzianaMax-Planck-Institut: storia, edifici, attività*, München 1986, s. 35–50.
- Gil C., *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*, Kraków 1997.
- Górski K., *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, cz. 1: 966–1795, Lublin 1962.
- Hoffbeck G., *Le désir éperdu de Dieu. Une vie de Mectilde du Saint-Sacrement*, Paris 2019.
- I Sobieski a Roma. La famiglia reale polacca nella Città Eterna*, red. J.A. Chrościcki, Z. Flisowska, P. Migasiewicz, Varsavia 2018.
- Langlais V., *Le pain et l’eucharistie dans les retables flamands du Saint-Sacrement (1550–1600)*, „Le Verger”, Bouquet XV: *Le Pain à la Renaissance*, 2019, s. 5–31.
- Loret M., *Życie polskie w Rzymie w XVIII wieku*, Roma 1930.
- Kanior M., *Les origines de la Congrégation bénédictine de Pologne au XVIII e siècle*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Neue Folge, t. 26, 1978, z. 2, s. 179–197.
- Karpowicz M., *Fundacje artystyczne jako nieodzowny wyznacznik statusu magnata polskiego*, w: *Pod jedną koroną. Kultura i sztuka w czasach unii polsko-saskiej*, red. M. Męclewski, B. Grątkowska-Ratyńska, Warszawa 1997, s. 421–435.
- Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa*, t. 11: *Miasto Warszawa*, cz. 2: *Nowe Miasto*, red. M. Kałamajska-Saeed, Warszawa 2001.
- Kieven E., *La regina Maria Casimira Sobieska e il Palazzo Zuccari*, w: *I Sobieski a Roma. La famiglia reale polacca nella Città Eterna*, red. J.A. Chrościcki, Z. Flisowska, P. Migasiewicz, Varsavia 2018, s. 176–200.
- Kieven E., Schlimme H., *Der Palazzo Zuccari: Bau, Geschichte, Funktionen*, w: *100. Jahre Bibliotheca Hertziana*, vol. 2: *Der Palazzo Zuccari und die Institutsgebäude 1590–2013*, red. E. Kieven, München 2013, s. 72–137.
- Komaszyński M., *Il viaggio trionfale di una regina di Polonia in Italia*, w: *Viaggiatori polacchi in Italia*, red. E. Kanceff, R. Lewanski, Genève 1988, s. 153–163.
- Komaszyński M., *Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska królowa Polski (1641–1716)*, Kraków–Warszawa 1984.

- Komaszyński M., *Piękna królowa. Maria Kazimiera d'Arquien-Sobieska*, Kraków 1995.
- Komaszyński M., *Związki Ludwika Marii królowej Polski z klasztorem w Port Royal*, w: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII w. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplowskiemu w 60. rocznicę urodzin*, red. J.A. Gierowski, Warszawa 1965, s. 155–175.
- Kościński M., *Dominikanie w Krasnobrodzie (1664–1864). Dzieje kościoła i klasztoru*, Lublin 2008.
- Kościół warszawskie rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym przez Juliana Bartoszewicza. Wizerunki kościołów i celniejsze w nich nagrobki rytował na drzewie Michał Starkman*, Warszawa 1855, s. 301–316.
- Körte W., *Der Palazzo Zuccari in Rom, seine Freskenschmuck und seine Geschichte*, Leipzig 1936.
- Kultura staropolska – poszukiwanie sacrum, odnajdowanie profanum*, red. B. Rok, F. Wolański, Toruń 2013.
- Lirosi A., *I monasteri femminili a Roma nell'età della Controriforma: insediamenti urbani e reti di potere (secc. XVI–XVII)*, Roma 2010.
- Lirosi A., *Il corpo di santa Cecilia (Roma, III–XVII secolo)*, „Mélanges”, t. 122, 2010, nr 1, s. 1000–1048.
- Litak S., *Ze studiów nad religijnością niższych warstw społecznych w Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, „Przegląd Humanistyczny”, R. 40, 1996, nr 1, s. 163–173.
- Makiła D., *Fundacje staropolskie. Aspekty prawne ich powoływania oraz istnienia*, w: *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2011, s. 11–23.
- Marczewski J.R., *Epizod z dziejów rodu Sobieskich. Dokumenty fundacji Mszy świętej wotywniej o Najświętszym Sakramencie w katedrze chełmskiej w Krasnymstawie (1635)*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego”, t. 5, 2013 (2014), s. 212–231.
- Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tyszka, Warszawa 2017.
- Marini A., *Monasteri femminili a Roma nei secoli XIII–XV*, „Archivio Società Romana Storia Patria”, 2009, nr 132, s. 81–108.
- Markuszevska A., *Festa i muzyka na dworze Marii Kazimiery Sobieskiej w Rzymie (1699–1714)*, Warszawa 2012.
- Markuszevska A., *Muzyka ku chwale Jana III na rzymskim dworze Marii Kazimiery Sobieskiej*, w: *Primus inter pares. Pierwszy pośród równych czyli opowieść o królu Janie III Sobieskim*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013, s. 187–191.
- Markuszevska A., *Rzym i teatr operowy królowej Marii Kazimiery Sobieskiej (1699–1714)*, „Barok. Historia–Literatura–Sztuka”, t. 10, 2003, nr 2(20), s. 121–140.
- Markuszevska A., *„W Rzymie tego roku nie zabraknie rozrywek”. Listy Marii Kazimiery Sobieskiej do syna Jakuba*, „Barok. Historia–Literatura–Sztuka”, t. 26, 2019, nr (1)51, s. 153–163.

- Markuszevska A., *Z repertuaru prywatnego teatru królowej Marysieńki w rzymskim Palazzo Zuccari: dramma per musica „Tolomeo et Alessandro” Domenica Scarlattiego (1685–1757)*, „Muzyka”, 2005, nr 3, s. 29–55.
- Migasiewicz P., „*La regina di Polonia, signora di vita esemplare*”. *Der romaufenthalt der Königinwitwe Marie Casimire Sobieska (1699–1714) und seine künstlerischen Folgen*, w: *Frauen und Päpste. Zur zur Konstruktion von Weiblichkeit in Kunst und urbanistik des römischen seicento*, red. E. Leuschner, I. Wenderholm, Hamburg 2017, s. 221–239.
- Migasiewicz P., „*Pieuse intrigante*”: *fondations religieuses et pratiques dévotionnelles dans la vie et la stratégie politique de Marie-Casimire Sobieska*, w: *I Sobieski a Roma. La famiglia reale polacca nella Città Eterna*, red. J.A. Chrościcki, Z. Flisowska, P. Migasiewicz, Varsavia 2018, s. 140–155.
- Mossakowski S., *Kościół Sakramentek w Warszawie. Charakterystyka i geneza architektury*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 26, 1964, nr 4, s. 227–250.
- Mossakowski S., *Tylman z Gameren 1632–1706*, Warszawa 2012.
- Mrówczyński D., *Wzorzec społeczny królowej w Polsce XVI wieku*, w: *Społeczeństwo staropolskie*, t. 3, red. A. Wyczański, Warszawa 1983, s. 49–70.
- Napolitano E.C., *Erasing Papal Presence: the Minimis and the Marking of French Territory on the Pincio, 1662–1670*, w: *La chiesa e il convento della Trinità de’ Monti. Ricerche, nuove letture, restauri*, red. C. de Matteo, S. Roberto, Roma 2016, s. 44–56.
- Pietrzak J., *Cordiali rapporti tra la regina Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska e il Santuario di Loreto*, w: *Due Regine Innamorate di Polonia: Bona Sforza D’aragona e Maria Casimira Sobieska: Atti della Conferenza di Loreto, 8 maggio 2021*, red. F. Ceci, Roma 2021, s. 77–100.
- Pietrzak J., *French Princess and Polish Queen. Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska’s Strategies of Power 1674–1698*, w: *Strategic Imaginations Women and the Gender of Sovereignty in European Culture*, red. A. Gilleir, A. Defurne, Leuven 2020, s. 201–228.
- Pietrzak J., *Jak Marywil budowano. Powstanie warszawskiego kompleksu rezydencjonalno-handlowego w świetle korespondencji Ottona Fryderyka Felkersamba z Marią Kazimierą Sobieską z 1694 roku*, „Almanach Warszawy”, t. 11, 2017, s. 43–95.
- Pietrzak J., *Księżna dobrodziejka. Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa (1634–1694)*, Warszawa 2016.
- Pietrzak J., *Kult loretański w kręgu rodziny Sobieskich – między religijnością a propagandą*, „Studia Wilanowskie”, t. 21, 2014, s. 103–117.
- Pietrzak J., *Maria Kazimiera d’Arquien Sobieska w życiu publicznym Wiecznego Miasta w świetle awizów i gazet drukowanych*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym”, t. 66, 2022, nr 4, s. 31–61.
- Pietrzak J., *Rzymski dwór Marii Kazimierzy d’Arquien Sobieskiej w latach 1699–1714 w świetle metrykaliów i danych źródłowo-biograficznych*, w: *Dwór kobiety w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku*, red. B. Popiołek, A. Penkała-Jastrzębska, K. Pyzel, Kraków 2021, s. 33–85.

- Pietrzak J., „Venezia è molto grande e bella” racconto di due soggiorni della regina Maria Casimira d'Arquien Sobieska a Venezia e in Veneto negli anni 1699 e 1705, „Italica Vratislaviensia”, t. 12, 2021, nr 1, s. 67–85.
- Pintel L., *Kult Najświętszej Eucharystii*, „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne”, t. 1, 2010, s. 205–225.
- Piszcz E., *Religijność Jana III Sobieskiego*, „Przegląd Powszechny”, 1983, nr 12/748, s. 13–18.
- Platania G., *Corrispondenza di Maria Kazimiera Sobieska regina di Polonia, con Carlo Barberini protettore del regno (1681-1699) e ile soggiorno romano di una famiglia polacca in esilio*, Viterbo 2016.
- Platania G., *Ancora alcune considerazioni su Maria Casimira regina di Polonia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 1982, z. 1, s. 77–84.
- Platania G., *Gli ultimi Sobieski e Roma. Fasti e miserie di una famiglia reale polacca tra Sei e Settecento (1699–1715)*, Roma 1989.
- Platania G., *Il viaggio politico di Maria Casimira Sobieska*, w: *Donne in viaggio*, red. M.L. Silvestre, A. Valerio, Bari 1999, s. 130–142.
- Platania G., *Una pagina inedita del soggiorno romano di Maria Casimira Sobieska*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, t. 71, 1987, s. 81–113.
- Platania G., *Viaggio in Italia di una dama polacca: Maria Casimira Sobieska*, w: *Viaggiatori polacchi in Italia*, red. E. Kanceff, R. Lewanski, Genève 1988, s. 165–181.
- Podleś A., *Dzieje czterdziestogodzinnego nabożeństwa w Polsce*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, red. W. Schenk, Lublin 1982 s. 253–284.
- Popiłek B., *Wartości religijne w mentalności kobiet pogranicza Rzeczypospolitej w czasach saskich*, w: *Religijność na polskich pograniczach w XVI–XVIII wieku*, red. D. Dolański, Zielona Góra 2005, s. 287–300.
- Popiłek B., *Zamiana ról. Królowa Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska i Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska, kasztelanowa krakowska*, w: *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tyszka, Warszawa 2017, s. 167–193.
- Pomuarède G., *Marie-Casimire de la Grange d'Arquien et les réseaux français en cour de Rome (1699–1701)*, w: *I Sobieski a Roma. La famiglia reale polacca nella Città Eterna*, red. J.A. Chrościcki, Z. Flisowska, P. Migasiewicz, Varsavia 2018, s. 102–126.
- Poutet Y., *Catherine de Bar (1614–1698) Mère Mectilde du Saint-Sacrement*, Paris 2013.
- Re C., *La dimora romana di Maria Casimira regina di Polonia*, „Capitolium”, t. 2, 1926–1927, s. 160–167.
- Richard N., *Autour d'une lettre de Marie-Casimire Sobieska ou Saint-Office (1692). Le Chrétien intérieur de Jean de Bernières, le quietisme et la spiritualité de la Reine*, w: *I Sobieski a Roma. La famiglia reale polacca nella Città Eterna*, red. J.A. Chrościcki, Z. Flisowska, P. Migasiewicz, Varsavia 2018, s. 126–138.

- Ricci M., *Ottaviano Mascarino e l'architettura del primo Cinquecento. Note su un disegno inedito per palazzo Ginnasi a Roma*, „ArchHistoR”, R. 8, 2021, nr 15, s. 33–51.
- Rosińska D., *Jana Sobieskiego życie religijne*, w: *Z dziejów XVII i XVIII wieku: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Michałowi Komarzyńskiemu*, red. J. Kwak, Katowice 1997, s. 65–84.
- Rozzkowska W., *Maria Casimira Sobieska a Roma*, w: *Polonia e Italia. Rapporti, storici, scientifici e culturali*, Editori Riuniti, Roma 1977, s. 43–46.
- Rozzkowska W., *Polskie dzieje Palazzo Zuccari i Villa Torres-Malta w Rzymie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: Teoria i Historia”, t. 9, 1964, nr 2, s. 139–153.
- Rychłowska-Kozłowska A., *Marywil*, Warszawa 1975.
- Rychel-Mantur D., *Queen Marie Casimire Forming a Network of Affinities an Attempt to Pursue Dynastic Politics*, w: *Queens within Networks of Family and Court Ceremonies*, ed. A. Skrzypietz, Böhlau 2022, s. 83–99.
- Santi De A., *L'orazione delle Quarant'Ore*, Rome 1919.
- Schenk W., *Adoracja wieczysta*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 104–105.
- Schenk W., *Czterdziestogodzinne Nabożeństwo*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 3, Lublin 1979, kol. 923.
- Seraffini I., *La Memoria di Maria Casimira Sobieski nei Musei Capitolini. Una storia lunga due secoli*, „Atti dell'Accademia Polacca”, t. 8, 2020, s. 117–189.
- Serwański M., *Le jansénisme et la cour polonaise de Louise-Marie de Gonzague*, w: *Le jansénisme et la franc-maçonnerie en Europe centrale aux XVIIe et XVIIIe siècles*, red. D. Tollet, Paris 2002, s. 85–92.
- Serwański M., *Rola Marii Kazimiery w stosunkach polsko-francuskich w czasach panowania Jana III Sobieskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, t. 146, 2019, z. 2, s. 509–516.
- Skrzypietz A., *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011.
- Skrzypietz A., *Maria Kazimiera wobec elekcji po zgonie Jana III*, w: *Z dziejów XVII i XVIII wieku: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Michałowi Komarzyńskiemu*, red. J. Kwak, Katowice 1997, s. 106–116.
- Skrzypietz A., *Publiczna i prywatna religijność królowej Marii Kazimiery*, „Studia Historyczne”, t. 62, 2021, nr 1(245), s. 25–40.
- Skrzypietz A., *„Regentka” Polski fakty i mity w biografii Marii Kazimiery*, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A.A. Kluczek, Katowice 2015, s. 380–392.
- Skrzypietz A., *Rzymski okres życia najstarszej córki królewicza Jakuba, Marii Kazimiery, w świetle korespondencji rodzinnej*, „Studia Wilanowskie”, t. 25, 2018, s. 59–77.
- Sobieraj M., *Mecenat rodziny Sobieskich nad zakonami*, „Summarium. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL”, 1976, nr 5(25), s. 147–150.
- Stabińska J., *Ogień na ołtarzu. Katarzyna de Bar – Matka Mechtylda od Najświętszego Sakramentu 1614–1698*, Warszawa 1996.

- Szołdrski W., *Benedyktynki od Nieustającej Adoracji (Sakramentki) w Warszawie 1687–1960*, „Nasza Przeszłość”, t. 19, 1964, s. 125–148.
- Targosz K., *Piórem zakonnicy. Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków 2002.
- Targosz K., *Uczony dwór Ludwiki Marii Gonzagi (1646–1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków naukowych*, Warszawa 2015.
- Topińska M., *Kościół Sakramentek*, Warszawa 1974.
- Verneret H., *Marie de La Grange d'Arquien (1641–1716). Une nivernaise règne sur Varsovie et Rome*, Paris 1997.
- Vincenti G., *The Exiled Queen Maria Casimira Sobieska in Rome*, w: *Gender, Culture and Politics. Advances in Gender and Cultural Research in Business and Economics*, red. P. Paolini, R. Lombardi, Rome, 2018, s. 3–11.
- Waddy P., *Seventeenth-Century Roman Palaces. Use and the Art of the Plan*, London 1990.
- Walicka I.M., *Kościół i klasztor Sakramentek w Warszawie. Pomnik zwycięstwa pod Wiedniem*, Warszawa 1985.
- Wanat B.J., *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605–1975*, Kraków 1979.
- Weil M.S., *The Devotion of the Forty Hours and Roman baroque illusions*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, t. 37, 1974, s. 218–245.
- Wiślicz T., *Religijność wiejska w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Problemy i trzy przybliżenia*, „Barok”, t. 11, 2004, nr 2(22), s. 99–113.
- Wiślicz T., *Zrobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001.
- Żmudziński J., *Gest wotywny Marii Kazimiery*, w: *Maria Kazimiera Sobieska (1641–1716). W kręgu rodziny, polityki i kultury*, red. A. Kalinowska, P. Tyszka, Warszawa 2017, s. 227–247.

SPIS ILUSTRACJI

- s. 325 Pietro Paolo Girelli, Girolamo Fezza, publ. Matteo Gregorio de’ Rossi, *Prospetto della chiesa della Santissima Trinita de Monti detta volgarmente Piazza di Spagna*, 1696, wym. 45 x 66,3 cm, British Museum Prints and Drawings, sygn. 1950,0211.33; © The Trustees of the British Museum. Shared under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) licence
- s. 327 Pierre Drevet, Katarzyna de Bar (Matka Mechtylda od Najświętszego Sakramentu, 1614–1698); Wissenschaftliche Bibliothek der Stadt Trier, fot. Anja Runkel; Ru no. 809-2023; © Trier City Archives; Signature: © StA_Tr_Port_182
- s. 330 Warszawa, kościół sakramentek, fot. H. Poddębski, przed 1939; Biblioteka Narodowa w Warszawie, wym. 16,9 x 11,9 cm, sygn. F.63534/II; domena publiczna – Polona
- s. 342 Malowidło stropowe z gołębicą Ducha Świętego i inicjałami Marii Kazimiery Sobieskiej, Rzym, Palazzo Zuccari, Cappella di Maria Casimira di Polonia, 1702/1714; Raum B 016, sygn. bhim00012693

JAROSŁAW PIETRZAK

<https://orcid.org/0000-0003-0341-2273>

Dr, Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet KEN w Krakowie; historyk. Zainteresowania badawcze związane z historią, rolą i miejscem kobiet w społeczeństwie w epoce nowożytnej od XVI do XVIII wieku, dziejami i działalnością rodów magnackich na czele z Sobieskimi i Radziwiłłami, pozycją i znaczeniem królowych, historią podróży oraz przemianami kultury dworskiej, w tym ceremoniałami.

Opracowanie wykonano z wykorzystaniem środków własnych autora.

Kontakt: jaroslaw.pietrzak@up.krakow.pl

